

Inhoudsopgave

Inhoud	blz 1
Van de redactie	2
Oorlogsherinneringen	3
Meester Nennstiehl	7
De laatste warme bakker in Marum	17
Een vakwerkwoning in het Westerkwartier	26
Het Westerkwartier vanaf de late prehistorie tot aan de vroege Middeleeuwen	31
Uitgekomen boeken	41
Oproep Janke Banda	43
Colofon	44

Het logo van Heemkundekring Vredewold-West, naar ontwerp van H. Dullink, heeft betrekking op het gebied waarin onze dorpen liggen. De gegolfde lijnen onderin geven de vele watertjes aan die in dit gebied stromen en gestroomd hebben. Ook hebben ze betrekking op Mar-heim, gemeente grenzend aan water. De gebogen lijn is een *Typha Latifolia* oftewel een Grote Lisdodde, in de volksmond ook wel tourebout of rietsigaar genoemd. Deze plant komt in ons gebied veel voor en is kenmerkend.

Van de redactie

Momenteel bevinden we ons in bijzondere tijden. Het coronavirus heeft ons dagelijks leven behoorlijk op z'n kop gezet. Het houdt niet alleen ons land in zijn greep, maar ook de totale samenleving.

Evenementen en veel andere activiteiten moeten worden afgezegd. Ook de expositie, die mede door onze vereniging zou worden ingericht betreffende '75 jaar bevrijding', moest helaas i.v.m. het virus worden afgeblazen.

Allerlei maatregelen zijn getroffen. Voor de meeste mensen is het moeilijk, dat je niet zo maar even meer bij elkaar op bezoek kunt gaan.

De schrijvers van ons ledenblad houden zich natuurlijk aan de huidige voorschriften en dit belette de medewerkers van dit blad, om tijdig met mensen in contact te komen voor bv. Een interview. Sommige thema's moesten zodoende doorschuiven naar een volgende Olde Guet. Desondanks is het gelukt ons ledenblad weer te vullen met interessante onderwerpen.

Zo biedt nummer 32 van 't Olde Guet zelfs weer een gevarieerd aanbod aan artikelen. Ondanks het bijzondere jaar i.v.m. 75 jaar bevrijding, is het geen speciale editie geworden over de Tweede Wereldoorlog.

Wél hebben Klaas Posthumus en Taeke Plas hun herinneringen over de bevrijding met ons gedeeld. Ook beschrijven we de uitgave van twee prachtige boeken, die betrekking hebben op de Tweede Wereldoorlog. Het betreft 'Vliegers op de Vlucht' en 'Kerkerdom in bange dagen'. Doordat onze dorpen er in worden beschreven beslist de moeite waard om te lezen.

Verder vindt u een schrijven over Meester Nennstiehl, naar wie in De Wilp een straat is vernoemd. Wie was hij eigenlijk en wat heeft hij voor het onderwijs in De Wilp betekend?

Ook is er een interview met een bewoner van de bijzondere vakwerkwooning in Lucaswolde.

Geert Braam heeft een artikel geschreven over bakker Hofstee, de laatste 'warme bakker' van Marum. Geert woonde in de buurt van de bakkerij en herinnert zich nog de heerlijke geuren die rond de bakkerij hingen.

Ernst Taayke, voormalig medewerker van het archeologisch depot in Nuis, heeft zich verdiept in de ontwikkeling en bewoning van het Westerkwartier. Hij geeft daar lezingen over en heeft zijn lezing voor ons omgevormd tot een artikel.

Janke Banda doet onderzoek naar de vroegere bewoners van De Tippe in De Wilp en Bareveld. Zij vraagt in deze editie om uw hulp.

Zoals gezegd, weer een gevarieerd aanbod en naar we hopen 'voor ieder wat wils'.

Herinneringen aan de bevrijding

Klaas Posthumus en Teake Plas

Van Klaas Posthumus kwam dit stukje binnen over zijn herinneringen aan het wonen in De Wilp tijdens de oorlog. Voor een korte periode logeerde het gezin toen bij oma Aukje. Hoewel Klaas het niet zeker weet, denkt hij dat zijn oma aan de Van Akenweg woonde. Mogelijk kunnen lezers voor opheldering zorgen.

Rond deze dagen komen de herinneringen aan de bevrijding in 1945 ook bij mij weer in gedachten. Ik heb namelijk als 5 jarige de bevrijding in april 1945 meegemaakt in De Wilp. Mijn vader werkte bij de CAF in Leeuwarden. In de nazomer van 1944 was er nog een razzia, waarbij ook mijn vader is opgepakt. Tijdens een stop van de trein wist mijn vader te ontsnappen en liep hij naar zijn moeder die woonachtig was in De Wilp.

Haar naam was Aukje Wilkens, geboren op 3 augustus 1880 te Oudega. Ze was gehuwd met Fokke Posthumus, die op 1 augustus 1917 is overleden. Haar tweede echtgenoot, Bauke Oothout, is op 11 augustus 1939 overleden. In die tijd woonde ze in De Wilp, tegenover de smederij van Haak.

Mijn moeder is met de kinderen - mijn zus en ik - vanuit Leeuwarden naar De Wilp gekomen. We zijn met een beurtschipper, geloof ik, naar Drachten gevaren. We zaten in een hele kleine roef. Het laatste stuk naar De Wilp hebben we denk ik gelopen, want en in mijn herinnering was het een heel eind.

Mijn vader was dikwijls in de smederij van Haak te vinden om een praatje te maken, iets waar mijn moeder dan heel erg zenuwachtig van werd. Ik heb nog een beeld op het netvlies van twee Duitse soldaten, die met hun herdershond door de straat liepen. Mijn moeder liep natuurlijk zenuwachtig in de kamer heen en weer.

De wintermaanden heb ik doorgebracht met tekenen, kleuren en het leggen van puzzels. Als kind ging de oorlog vrij rustig aan mij voorbij. We hebben gelukkig nooit honger geleden. Ook mijn oom, Gerrit den Arend, woonde met zijn gezin in De Wilp. Hij was predikant en preekte in het kerkje. Ze woonden net over de brug, ik geloof richting Bakkeveen. 's Zondags gingen wij ook naar de kerk. Na de oorlog, op 29 februari 1948, is hij beroepen in Jubbega. Toen oom Gerrit daar naar toe verhuisde met zijn gezin, is oma met hen meegegaan.

Het gezin Posthumus in 1943. Moeder Diena Posthumus-van Dieken, Klaas, Aukje en vader Folkert Posthumus.

Verder herinner ik me twee - in mijn ogen - oudere dametjes, waar ik wel eens een appel van kreeg. (Red.: mogelijk de dames Nonkes. }

Op de dag van de bevrijding gingen er geruchten dat de Canadezen kwamen. Ik geloof dat ze eind van de middag in De Wilp kwamen met hun brencarriers.

Vlaggen uit en groot feest!

Na de oorlog zijn we teruggegaan naar Leeuwarden waar mijn vader zijn werk hervatte bij de CAF. In 1947 trad mijn vader in dienst bij Cebeco en zijn we verhuisd naar Apeldoorn.

Ook bij Taeke Plas kwamen allerlei herinneringen naar boven door de herdenking van '75 jaar bevrijding'. Hij stuurde zijn herinneringen aan de bevrijding op. Niet alleen van april 1945, maar ook van de viering van 15 jaar vrijheid.

Het was april 1945. Wij woonden aan de Provinciale weg, huisnummer A 289, tussen de bakkerij van Hofstee en het kruidenierswinkeltje van Roelf Veen.

Roelf was een echte ouderwetse kruidenier, die met vele tassen aan het stuur zijn klanten bediende. Het huis waarin we woonden was een eenkamerwoning, die tegen de kruidenierswinkel was aangebouwd. Tussen onze woning en de bakkerij was een braakliggend bouwterrein. Daardoor had ik vanuit ons zijvenster een mooi uitzicht op de weg en alle verkeer wat vanaf Marum-West kwam. Er reden niet veel auto's, er kwam wel met regelmaat een ESA-bus voorbij.

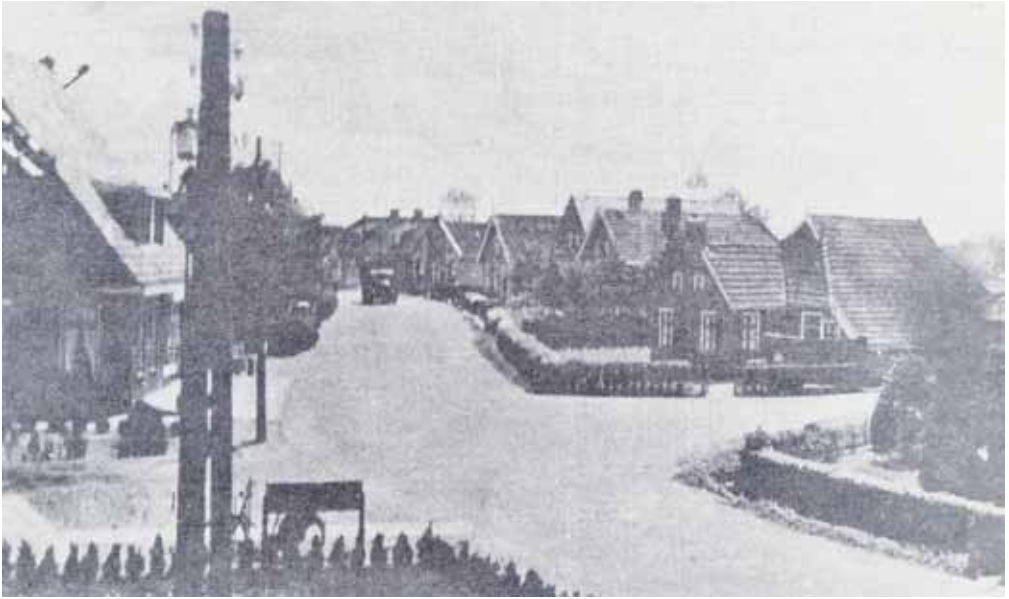
Mijn vaste plek was voor dat zijraam, want ik tekende toen al auto's. Vooral vrachtauto's en ESA-bussen. Ik kon ze vrij lang volgen want ze kwamen vanaf West achter het huis van Willem Venema vandaan en konden dus niet zo erg hard rijden. Willem Venema had toen een fourage-handel op de hoek van de Linsterlaan, tegenover de winkel van Bartus van Wijk en schuin tegenover de bakkerij van Hoftsee. Aan de andere kant op de hoek van de Linsterlaan stond de woning van Fokke Dijkstra. Tekenpapier kreeg ik genoeg. Dat kreeg ik van Knoop, eigenaar van een bouwbedrijfje en ook wel van Roelf Veen. De achterkanten van hun stencils waren doorgaans onbedrukt. Ik weet niet hoeveel auto's ik heb getekend, maar ik zat daar soms hele dagen voor dat venster.

Op de ochtend van de bevrijding verscheen er vanachter het huis van Willem Venema een militaire colonne. Jeeps en pantserwagens, herinner ik me nog heel goed. Er stond een groepje mensen aan het begin van de Linsterlaan en voor de bakkerij naar dat schouwspel te kijken. En plotseling was daar die zwarte hond die de weg overstak maar niet snel genoeg was en door een pantserwagen werd 'gepakt'. Hij werd met zijn achterlijf op de weg platgedrukt. Ik zie dat beest nog om zich heen kijken alsof het wilde zeggen: "Wat overkomt mij hier!" Wie de eigenaar van die hond was weet ik niet, hij liep wel eens vaker op dat braakliggend bouwterrein. Elke keer dat ik nu door Marum rijd en die plek passeer, dan zie ik het nog steeds weer gebeuren! Het blijft me bij, ik raak dat beeld niet kwijt.

Een paar weken later was er het bevrijdingsfeest achter de woning van de familie Buiten op een weiland van boer Hulshoff. Het pad er naartoe lag naast het Groene Kruisgebouw. Onze ouders waren nogal van het verenigingsleven. Zo waren ze beiden lid van het gemengde zangkoor. Vader zong ook nog bij het mannenkoor en speelde trombone in het muziekkorps. De zangkoren stonden gewoon op het gras opgesteld, maar het muziekkorps zat op een boerenwagen. Eentje op luchtbanden, die de oorlog had overleefd.

Wij stonden bij vader op de muziekwagen. Toen gooide Roelf Hielema, die aan de Linsterlaan woonde, mijn broer van de wagen. Die viel zich een bloedneus. Omdat de ouders deelnamen aan de feestelijkheden en grootmoeder op ons zou passen, ging zij even met mijn broer naar huis om schone kleren te halen. Ik was boos en wilde Roelf een schop geven, maar Hilbrand Hut, die ook trombone speelde en naast vader zat, hield mij tegen. Maar goed ook, want Roelf Hielema was zeker al een jaar of twaalf!

Een paar maanden na het bevrijdingsfeest verhuisden we naar de Linsterlaan.

Het kruispunt met Linsterlaan, waar Teake zicht op had. Zijn ouderlijk huis stond bij de bomen links

1960, 15 jaar bevrijd, 5 mei

's Morgens is alle vroegte, het is rond half vijf, vertrekken drie ruiters vanaf het erf van café Klaassens en gaan richting Nuis. Deze drie ruiters zijn achtereenvolgens Hiebe Bandringa, Fokko Bolt en ik. Het drietal is verkleed in 17e eeuwse klederdracht en 'gewapend' met een klaroen. Het is de bedoeling om de dorpen Nuis en Marum met klaroengeschal te wekken voor de 16e viering van het einde van de Duitse bezetting. Dit alles is een initiatief van de nieuwe voorzitter van het muziekkorps Harmonie Marum, Hiebe Bandringa.

Wij hadden gedrieën een spoedcursus paardrijden gekregen van de heer De Kleine van de rijvereniging Mazeppa uit Marum. Die cursus bestond uit een zestal sessies op een weiland achter de boerderij die destijds tussen het erf van molenaar Benedictus en de bakkerij van Venekamp stond en waar later ongeveer de Rabobank was gevestigd. (Die boerderij is helaas gesloopt in het kader van 'alle oude gebouwen moeten weg...', de zogenaamde 'dorpsvernietiging').

Van de heer De Kleine leerden we het 'echte paardrijden' op een zadel, wat zowel voor Fokko als voor mij helemaal nieuw was. Ook leerden de paarden, die geleend waren van boeren uit Marum, om te gaan met klaroengeluid, dat direct achter hun oren werd geproduceerd. Het paard waarop ik reed was van Klaassens en was vier jaar oud. De eerste lessen gingen om het rijden en besturen van de paarden. Daarna kwamen de lessen met de klaroens. Geen van de paarden deed daar moeilijk over en zo hadden we drie paarden waarop we de rit van de Van Teyenslaan in Nuis tot aan de Wilpsterweg konden doen.

We startten in Nuis al om 5 uur en bliezen om de 500 meter onze ingestudeerde tune om de mensen te wekken. Het was best leuk, er stonden zelfs mensen in pyjama of een ander soort nachtkleding naar ons te luisteren. In Marum moesten we een ommetje maken door de Molenstraat en later in de Linsterlaan het traject tot aan Hendrik Bergsma dubbel rijden,

om weer terug te komen op de Hoofdweg. We trokken verder naar Marum-West, waar we ook een rondje moesten maken. Bij de Wilpsterweg, bij de boerderij van Eelko Hofman aangekomen, keerden we onze paarden en gingen in draf terug naar café Klaassens, waar we de paarden weer afleverden aan de eigenaren. De paarden hadden zich uitstekend gedragen. Je moest alleen wel even uitkijken dat je niet op het paard recht achter het hoofd van het dier zat te spelen, want een paard wil nog wel eens met zijn hoofd op en neer gaan en dat kon wel het einde van je gebit betekenen. "Dus spelen met de klaroen zijwaarts", was de opdracht geweest!

Ik ben nog de enige van het trio die dit verhaal kan navertellen. Zowel Hiebe Bandringa als Fokko Bolt zijn beiden al overleden. Van deze rondrit zijn door sommige mensen foto's gemaakt o.a. door de oudste dochter van schoenenhuis Jelle Dijk en door mevrouw Petrusma op de Linsterlaan. Het zou mooi zijn als die foto's nog eens tevoorschijn kwamen! Bij de 5 mei viering van 1965 hebben wij gedrieën nog eens deze tocht gemaakt en met dezelfde paarden! Een mooie ervaring, met als voordeel: een gratis paardrijles!

De Wilp en de familie Nennstiehl

Koos Vos

Ieder van ons is wel meermalen door De Wilp gereden en is daarbij over de meester Nennstiehlstraat gekomen. Meestal zonder zich daarbij af te vragen, hoe deze straat aan haar naam gekomen is. Ook niet, wie deze meester ooit is geweest. In dit artikel trachten we daar op bescheiden wijze verandering in te brengen. We hebben geprobeerd antwoorden te vinden op vragen als: wie was meester Nennstiehl, welke betekenis heeft meester Nennstiehl misschien voor het dorp De Wilp gehad, waar kwam zijn familie oorspronkelijk vandaan en wat heeft een meester met deze straat te maken. Het onderzoek leverde veel gegevens op, die helaas niet in hun geheel in dit artikel zijn op te nemen. Ze zijn bij de redactie beschikbaar. Uit de gevonden informatie komt niettemin naar voren dat de familie Nennstiehl van oudsher zeer ondernemend is geweest, niet honkvast was, veel muzikaal talent bezat en dat ze sterk was vertegenwoordigd in onderwijskundige functies.

Oorsprong

Allereerst proberen we na te gaan waar de oorsprong ligt van de familie Nennstiehl. De vooroudergegevens van de familie Nennstiehl waren door ons niet exact te bepalen. Een vaag spoor leidt naar de oudst bekende Nennstiehl, Bast Nenstil, geboren rond 1570, overleden rond 1629. Hij had voor zover na te gaan 1 zoon: Johannes Nennstiel, geboren rond 1610 in het dorp Philippsthal bij Kassel in Midden-Duitsland. Deze Johannes overlijdt in het jaar 1673, eveneens te Philippsthal. Johannes is 2 keer getrouwd geweest en krijgt voor zover bekend 3 zoons: Georg 1634–1680, Bastian 1637–? en Johannes 1640–1697. Via één van hen komen we mogelijk uit bij Andreas Nennstiel (geen h), ook geboren te Kassel in 1752. Andreas trouwt met Catharina Elisabeth Wenderoth, geboren in 1751. Zij krijgen 5 kinderen. Eén van hen, Heinrich Andreas Nennstiehl, wordt in 1774 ook te Kassel geboren. Hij oefent het beroep van pianobouwer uit. Via hem komen we uiteindelijk in de reguliere bevolkingsregisters terecht en middels zijn nakomelingen tenslotte uit in De Wilp. Rond 1803 trouwt Heinrich Andreas met Geertruida (Gertrud), achternaam onbekend. In 1804 krijgen zij in Kassel 1 zoon, nl. Johan Adam Nennstiehl.

Johan Adam Nennstiehl

Johan Adam Nennstiehl, schrijnwerker, pianobouwer/orgelmaker en pianostemmer, geb. te Kassel in 1804, vestigt zich als eerste Nennstiehl in Nederland. Eerst woont hij in Weener bij de stad Leer. Nergens staan er namelijk zo veel te restaureren historische kerkorgels als in Ostfriesland en in de provincie Groningen. Ook van de beroemde orgelbouwer Arp Schnitger bevinden zich zo'n 20 orgels in Ostfriesland en ruim 10 in de provincie Groningen. Weener bezit eveneens een Schnitger orgel. Waarschijnlijk is Johan Adam gespecialiseerd in dit type. Na Weener vestigt hij zich in de stad Groningen, de enige stad ter wereld met 3 Schnitger orgels: in de Martinikerk, in de Der Aa-kerk en in de Pelstergasthuiskerk. In 'stad' trouwt hij met Geertruida Bunt (1812 – 1875), dochter van Andreas Jans Bunt ± 1775-1826 (baardscheerder-barbier te Groningen) en van Geertruida Scholtens 1770 - 1812. Moeder Geertruida overlijdt bij de geboorte van dochter Geertruida Bunt.

Op 20 februari 1846 woont Johan Adam Nennstiehl in Groningen aan de Schoolholm. Op die dag verkopen hij en zijn vrouw aldaar hun woning: "Ten overstaan van Mr. W. Laman Trip, Notaris te Groningen, zullen op HEDEN, DINGSDAG den 20sten Februarij 1849, des avonds te 7 uur, ten Huize van de Erven EEKHOF, aan de Grootte Markt alhier, publiek worden verkocht:

Johan Adam blijkt zich niet aan één plek verbonden te voelen, want op Dinsdag 20 januari 1852 biedt hij andermaal een woning te koop aan, nu aan de Zuidzijde van het Zuiderdiep:

** Ten overstaan van Mr. J. J. DE SITTER, Notaris te Groningen, zullen, op DINGSDAG den 20sten Januarij 1852, des avonds te 7 uur, ten Huize van det Kastelein EEKHOFF, aan de Groote Markt, te Groningen, publiek ter verkoop worden aangeboden:

I. Eene nette BEHUIZING, get. V 151 V, rood S 46, met eenigen OPEN GROND er achter, staande en gelegen aan Zuidzijde van het Zuiderdiep, tusschen de Heerepoorten- en Huddingebogen, te Groningen, doende 's jaars tot grondpacht f 2—70, wordende door J. A. NENNSTIEHL bewoond.

Op 18 mei 1852, vier maanden later, verhuist Johan Adam andermaal zijn woning of alleen zijn werkatelier naar de Turftorenstraat. In de advertentie wordt de straatnaam Kromme Elleboog op zijn Gronings aan elkaar geplakt als 'Kromelleboog':

Verhuisd
naar de **TURFTORENSTRAT**, nabij den
Kromelleboog :
J. H. NENNSTIEHL,
Pianomaker.

Ook hier een typische Groninger spelfout in de voorletters: J. A. is veranderd in J. H.

Uit verslagen is bekend is, dat hij in 1876 op 72-jarige leeftijd nog het door Arp Schnitger in 1695 vernieuwde orgel van de Mariakerk te Uithuizermeeden heeft gerestaureerd.

Johann Adam overlijdt op 18 oktober 1879 te Groningen op de leeftijd van 75 jaar.

Johan Adam Nennstiehl en Geertruida Bunt krijgen 8 kinderen:

1. Henrich Andries Nennstiehl, geb. te Weener (Duitsland) ca. 1834, als schipper overl. te Groningen op 30-4-1860, lftd. 26 jaar.
2. Geertruida Nennstiehl, geb. Groningen 1-2-1837, overl. Groningen 27-7-1911 lftd. 74 jaar
3. Johannes Nennstiehl, geb. Groningen 2-12-1839, overl. Groningen 8-10-1847 lftd. 7 jaar
4. Andries Nennstiehl, geb. Groningen 21-1-1842
5. Geertje Nennstiehl, geb. Groningen 26-2-1845, overl. Groningen 15-9-1847 lftd. 2 jaar
6. **Geert Willem Nennstiehl**, geb. Groningen 26-10-1848, overl. Groningen 2-9-1931 op de leeftijd van 82 jaar, echtgenoot van Henderika ten Hoor
7. Sophia Titia Nennstiehl, geb. Groningen 11-1-1851, overl. Groningen 6-5-1851 lftd. 3 maanden
8. Johannes Nennstiehl, geb. Groningen 28-5-1852, overl. Utrecht 1-12-1900 lftd. 48 jaar, onderwijzer, huwt te Amsterdam op 7 mei 1880 met Johanna Petronella Gerarda Hortus, onderwijzeres, woonplaats Spanbroek, dochter van Gerardus Johannes Hortus en Theodora Arnolda van Drunen. Geert Willem Nennstiehl is in ons verhaal van belang, want hij is degene die uiteindelijk als hoofdonderwijzer in De Wilp werkzaam zal zijn.

Een school te De Wilp

In 1832 ontstonden de eerste bouwplannen voor een school in De Wilp. Deze school was bedoeld voor zowel kinderen uit Opsterland als uit de gemeente Marum.

In Opsterland waren vanaf 1822 van vijf winterscholen al permanente scholen gemaakt: die te Bakkeveen, Beets, Duurswoude, De Hemrik én in Siegerswoude (1837). Ook aan het Langpaed heeft een dergelijke winterschool gestaan. Misschien hebben Wilpster kinderen de laatste 2 scholen wel bezocht.

Hoe dan ook, in 1834 zet de gemeente Marum de kosten voor de bouw van een school + een onderwijzerswoning voor het dorp De Wilp op haar begroting. Deze bedragen zo'n f 2.400, -. Voor f 1200, - zal door de gemeente Opsterland hierin financieel worden bijgedragen. De plaats van het gebouw + woning wordt geprojecteerd op de hoek Plantsoen - Oude Molenweg.

Er wordt grond aangekocht van weduwe (beurtschipper?) Jan Geerts Henning en van schipper Freerk Jans Kronemeijer, geb. 20 okt. 1796 te Drogeham, overleden op 10 mei 1863 in De Wilp.

In de zomer van 1835 zijn school en onderwijzerswoning gereed en kan de opening worden verricht.

Op 18 september 1835 vindt de ingebruikneming plaats. De relatief moderne school met grote ramen biedt plaats aan 90 leerlingen, die tezamen in één lokaal zitten.

Later, in 1865 wordt het gebouw door tussenschotten opgesplitst. In 1873 luidt schoolhoofd Faber de noodklok over het gebouw. De hulponderwijzer is vertrokken. Het hoofd der school moet nu met een assistent bovendien 120 tot 130 leerlingen bedienen, waarbij er soms 80 tot 90 leerlingen bij elkaar zitten. Ondanks een nieuwe verbouwing blijft het behelpen.

Kadastrale kaart De Wilp Sectie C. met een tekening van de school 'in opstand'; anno 1830 – 1850

Meester Sophias Jelles Hagenouw

Op verzoek van een groot aantal ingezetenen van De Wilp was meester Hagenouw al in april 1835 voorgedragen als onderwijzer voor de in gebruik te nemen school. Al vóór de bouw van de school gaf meester Sophias Hagenouw, afkomstig uit Ureterp, al onderwijs in De Wilp, waarschijnlijk in een particulier onderkomen. Waar deze behuizing precies stond, is tot nu toe onbekend. Volgens de gegevens heeft in de omgeving, naast de schoolgebouwen te Siegerswoude en aan het Langpaed, ook nog een schoolgebouw aan de Kromhoek gestaan.

Dat Sophias Jelles Hagenouw zijn beroep serieus opvat, blijkt uit het feit dat hij twee jaar na zijn benoeming, samen met meester Marten ten Hoor uit Noordwijk, vanaf 1837 de Hulpkweekschool in o.a. Tolbert jaren achtereen heeft gevolgd.

Meester Sophias Jelles Hagenouw overlijdt in 1895 Hij blijft ongehuwd.

27 Jaar eerder, op 29 augustus 1868 was Hagenouw in De Wilp al opgevolgd door Hindrik Ruzius, toen hoofd der school te Zevenhuizen, daarna opgevolgd door meester B. Boerema.* Deze vertrok in 1876 naar Hallum.

In 1876 verschijnt dan voormalig hulponderwijzer Geert Willem Nennstiehl als hoofd der school in De Wilp ten tonele.

*In 1876 besteedt Het Schoolblad wekenlang aandacht aan een rel rond onderwijzer B. Boerema uit De Wilp, die in het landelijke onderwijsblad De Wekker te keer gaat tegen "het aantal reglementen, verordeningen, instructies enz. waaronder de Nederlandsche onderwijzer gebukt gaat en tegen de waanwijze gemeentebesturen die hem nog meer aan banden willen leggen".

B & W van Marum schorsen Boerema voor een maand met verlies van bezoldiging, 'omdat hij tegen het gezag rebelleert'. Men roept echter op tot landelijk protest, met het oog op de waardigheid van den onderwijzer.

De oproep om Boerema schadeloos te stellen, heeft succes. Tientallen gevers brengen f 110,10 bij elkaar.

Geert Willem Nennstiehl

Tijdens de 19e eeuw neemt de bevolking in de veenstreken explosief toe. De 'hoofdrolspeler' in dit artikel, meester Geert Willem Nennstiehl, zal zijn eerste onderwijservaringen echter opdoen aan het H. D. Guyot Doveninstituut te Groningen.

In het

"VERSLAG VAN DEN STAAT DER HOOG-, MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN IN HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN OVER 1869 – 1870"

wordt over het personeel aan het Guyot Instituut te Groningen namelijk het volgende vermeld: " Van het onderwijzend personeel werden de hulponderwijzers J. VAN DER WOUDE , G. W. NENNSTIEHL en C. REYNTJES, op hun verzoek, eervol ontslagen en vervangen door de hulponderwijzers J. VELDMAN , J. G. DE VRIES en T. HOUTGAST."

Geert Willem Nennstiehl vertrekt dus anno 1870 samen met C. (Cornelis) Reyntjes*. Meester Cornelis Reyntjes vestigt zich in de veenkolonie Zevenhuizen, Geert Willem Nennstiehl zal zich een tijd later in het veendorp De Wilp vestigen. De reden waarom zij zich beiden vanuit het Guyotinstituut in de stad Groningen naar de Fries/Groningse veengebieden begeven, blijft gissen. Waarschijnlijk vanuit sociale bevoegenheid en door de onderwijshervormingen, die aan het einde van 19e eeuw onder invloed van Ferdinand Domela Nieuwenhuis e.a. zich sterk manifesteren.

Drie jaar eerder, werd in hetzelfde onderwijsorgaan over het cursusjaar 1866 - 1867 vermeld dat: "Aan de hulponderwijzers DE WOLFF en OOSTING op hun verzoek eervol ontslag is verleend, De opengevallen plaatsen zijn aangevuld door de benoeming tot hulponderwijzers van T. K. MEIER, J. VAN DER WOUDE en G. W. NENNSTIEHL (18 jaar oud).

Meester Cornelis Reyntjes, zoon van Jan Reyntjes (kastelein te Hoogkerk), werd geboren te Hoogkerk op 30 maart 1849. Hij overleed op 29 oktober 1915 te Zevenhuizen. Cornelis Reijntjes werd opgeleid tot onderwijzer.

Hij was na zijn loopbaan in Groningen van 1873 tot 1915 verbonden aan de Haspelschool in Zevenhuizen. Enkele van zijn boekwerken zijn:

In 1901: "Voorheen en Thans, schetsen uit het dorp Zevenhuizen" over o. a. de Zeev'nhuuster Dans van Jan Randel en over de taal van de inwoners van Zevenhuizen. Dit alles onder zijn pseudoniem 'Vredewoldius'.

In 1910: "UIT VREDEWOLD", Aardrijkskundige en Geschiedkundige beschrijving van het Landschap Vredewold.

Geert Willem Nennstiehl is van begin 1866 tot medio het jaar 1870, dus ruim drie jaar, als hulponderwijzer aan het H. D. Guyot instituut verbonden geweest. Waar hij daarna, tot aan zijn benoeming in De Wilp, eerst is gaan werken is enigszins onduidelijk; waarschijnlijk in Paterswolde, in de gemeente Eelde.

Op de datum van zijn huwelijk met Hendrika ten Hoor op 24-04-1875 is Geert Willem Nennstiehl hulponderwijzer, waarschijnlijk te Paterswolde. Twee maanden later, op 01-07-1875 wordt hun eerste kind, Johan Marten te Paterswolde geboren. Waarschijnlijk had Geert Willem in dat jaar in de gemeente Eelde dus een betrekking, in ieder geval 1 jaar vóór zijn benoeming in De Wilp.

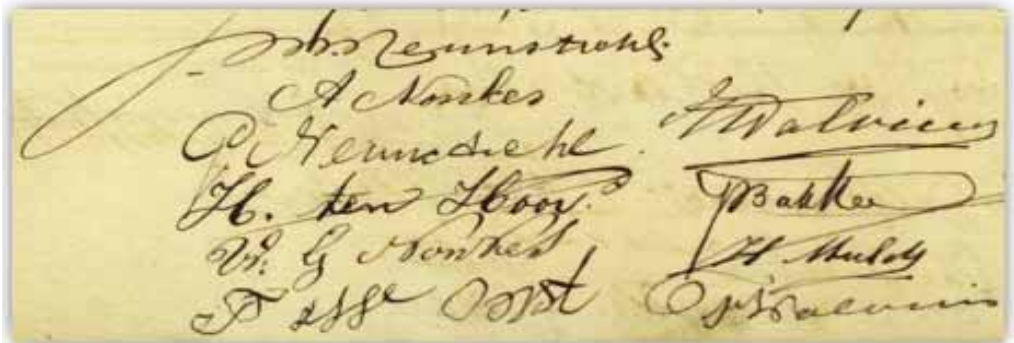
Het gezin van meester G. W. Nennstiehl

Geert Willem Nennstiehl trouwt in 1875 op 29-jarige leeftijd met Henderika Martens ten Hoor (Noordwijk 23-02-1851), 24 jaar oud, dochter van de reeds genoemde hoofdonderwijzer Marten ten Hoor (Tolbert 1815-1892) en van Matsen Pieters Postmus/Postma (Noordwijk 1825-1908).

Een jaar later, in 1876, wordt G. W. Nennstiehl hoofdonderwijzer in De Wilp.

Geert Willem en Henderika krijgen 4 kinderen:

1. Johan Marten Nennstiehl, Geboren op 29-06-1875 te Paterswolde/Eelde, zoon van Geert Willem Nennstiehl en Henderika Martens ten Hoor. Hij zal later ook onderwijzer worden. Op maandag 29 oktober 1894 benoemt de gemeenteraad te Marum Johan Marten Nennstiehl tot onderwijzer aan de openbare school te De Wilp. Waarschijnlijk betreft het hier zijn tweede benoeming tot onderwijzer, omdat hij vanuit Zevenhuizen wordt benoemd. Op 11 januari 1898 staat hij met een 2-tal andere medebewoners als 'commensaal' ingeschreven op Raadhuisplein 10 te Franeker, beroep: onderwijzer, zonder gezin. Drie jaar later te Marum, op 10-08-1901 huwt Johan Marten, wonende te Franeker, op 26-jarige leeftijd met Aaltje Willems Nonkes, geb. te Bakkeveen, 25 jaar oud, dochter van Willem Gosses Nonkes (veenbaas) en van Trijntje Willems Oost. De huwelijksakte wordt naast de familie mede ondertekend door Eppe Walvius, logementhouder en door Gerrit Bakker gemeenteontvanger, eveneens te Marum. Uit dit huwelijk werden 3 kinderen geboren.

Handtekeningen trouwakte 1901. Links van boven naar beneden:

*J.M. Nennstiehl, Aaltje Nonkes, G.W. Nennstiehl, H. ten Hoor, W.G. Nonkes en T.W. Oost
Rechts: Eppe Walvius logementhouder Marum, Gerrit Bakker gemeenteontvanger, Harm Mulder veldwachter en Fokke Walvius logementhouder Lutjegast.*

2. Martin Gerard Angeligius Nennstiehl geb. De Wilp 1881, geb. op 06-09-1878. Martin Gerard zal evenals zijn vader en zijn broer onderwijzer worden en nog later directeur. Huwt, met destijds als woonplaats Haarlem op 10-08-1905 te Vledder (Frederiksoord) Neeltje Hoekstra (1880 – 1945), dochter van landbouwer Dirk Hoekstra en van Gerdina Johanna Braun.

Zij krijgen één dochter, Henderika Johanna Nennstiehl, geboortedatum 24 augustus 1906. Op 4 januari 1903 slaagt hij te Utrecht voor het examen Zangonderwijs van de Maatschappij tot bevordering van de Toonkunst. Hij woont dan in Haarlem. Het muzikaal talent in de familie Nennstiehl verloochent zich hier niet!

Van 1906 – 1911 is Martin Gerard Angeligius hoofd der school in Niekerk, gem. Oldekerk. Martin oogst in Niekerk zeer veel waardering voor zijn brede inzet voor het dorp, vooral op muzikaal terrein, en was alom zeer geliefd. Bij zijn vertrek uit Niekerk biedt hij verschillend meubilair te koop aan, waaronder een pianino, een kleinere piano.

3. Geertruida Nennstiehl, geboren op 02-06-1884 te De Wilp, dochter van Geert Willem Nennstiehl en Henderika Martens ten Hoor. Gehuwd op 31-jarige leeftijd op 12-08-1915 te Groningen met Rutgert de Boer, onderwijzer, geboren te Zwollerkerspel, tegenwoordig gemeente Zwolle. Zij krijgen twee kinderen: Johanna Hendrika, geboren op 16 oktober 1916, en Geert Willem Gerardus, geboren op 16 juni 1919. Zoon Geert Willem Gerardus sneuvelt officieel op 1 december bij Sierra Leone 1942 tijdens een oversteek over de Atlantische Oceaan als 4e stuurman bij de koopvaardij, aan boord van het munitieschip s.s. Tjileboet, één van de schepen waar de schrijver Slauerhoff ooit op reisde. Op 28 november 1942 wordt de Tjileboet na 24 uur strijd met de Duitse onderzeeër U-161 door 2 torpedo's geraakt en wordt het schip door een enorme explosie uiteengereten. Niemand overleeft de aanval. Geert Willem Gerardus was toen 23 jaar oud.
4. Matsen Nennstiehl, geboren op 25-10-1886 te De Wilp, onderwijzeres. Gehuwd met Pieter Wierenga, geboren op 9 februari 1885 te Haren, gemeentesecretaris te Haren. Zij kregen twee kinderen: een dochtertje, Magrietha Henderika Wierenga, geboren op 5 januari 1923. Margrietha werd helaas niet meer dan 3 dagen oud. Op 15-03-1927 werd hun zontje Gerard Piet Wierenga geboren. Hij overleed op de leeftijd van 4 dagen. Tijdens de oorlog zat Pieter Wierenga bij de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO). Zo vernietigde hij persoonskaarten ter sabotage van de Arbeidsdienst. Werd op weg naar zijn eigen onderduikadres in Emmen door de SD op 16 november 1944 vlak bij Vries standrechtelijk geëxecuteerd.

Meester Geert. W. Nennstiehl in De Wilp

Na zijn benoeming in 1876 bleek al gauw, dat meester Geert Willem Nennstiehl zich als hoofd der school sterk verbonden voelde met het dorp. In de tijd dat hij in De Wilp werkzaam was, raakte hij in 1883 betrokken bij de bouw van een nieuw 'drieklassig' schoolgebouw. Het oude schoolgebouw werd daartoe volledig afgebroken, 'behalve de oostelijke eindmuur, grenzende aan de onderwijzerswoning', aan de zijde van de latere Meester Nennstiehlweg dus.

Ook was hij, als telg uit een geslacht van piano- en orgelbouwers, organist van de kerk in De Wilp. Daarnaast had hij fotografie als hobby, waarmee hij zijn tijd ver vooruit was.

Op 13-12-1885 gaf meester Nennstiehl de aanzet tot de oprichting van de vereniging van plaatselijk belang, de 'Vereeniging Vooruitgang'.

Per Koninklijk Besluit 56 van 27 april 1896 werd de vereniging 10 jaar na haar oprichting officieel als rechtspersoon erkend:

“De Staatscourant van 28/29 juni 1896 bevat de statuten van Vereeniging Vooruitgang, opgericht te De Wilp, gemeente Marum (provincie Groningen) voor een tijdvak van 29 jaren en 11 maanden, gerekend van 13 Dec. 1885, en bij Koninklijk besluit van 27 april jl. als rechtspersoon erkend. Haar doel is de bevordering van de verstandelijke en maatschappelijke belangen der inwoners van het dorp De Wilp.”

Meester Nennstiehlweg

Eén van de doelstellingen van de vereniging was, de verharding van de weg van Marum naar De Wilp. Al rond 1832 hadden ingezetenen van De Wilp voor het verkrijgen van de bouwvergunning voor de eerste school in De Wilp een bezoek afgelegd bij de schoolopziener van de Provincie Groningen. Deze had toen geantwoord dat hij steun aan de bouw zou verlenen, mits ‘de ingezetenen van De Wilp ter gelegener tijd eenen weg in orde maakten, langs welke de Schoolopziener zonder levensgevaar die school zou kunnen bezoeken’. In die tijd was er sprake van een weg naar De Wilp die Houtweg werd genoemd. Dit kan de Houtwal geweest zijn, die vanuit het centrum van Marum over het Linsterveld via de Drie Roe rechtstreeks in De Wilp uitkwam. De huidige Wilpsterweg, toen de ‘weg naar Bakkeveen’ geheten, begon in die tijd tegenover de huidige Verlengde Wilpsterweg om met een slinger op het huidige wegtracé uit te komen. Ver buiten de bebouwde kom dus.

Hoe dan ook, een verharde weg van Marum rechtstreeks naar De Wilp was in 1885 nog steeds niet gerealiseerd. De voorbereidingen zouden echter nog 10 jaar in beslag nemen. Pas op 14 juni 1895 vinden in de Provinciale Staten de laatste pleidooien plaats.

De uiteindelijke verharding van deze weg, de huidige Meester Nennstiehlweg vond plaats in 1896, één jaar voor de pensionering van Geert Willem Nennstiehl.

Ter ere van de verharding was door meester Nennstiehl nog wel een lied gecomponeerd:

Uit: 'Notulen van het Verhandelde in de Zomervergadering van de Staten van Groningen van het jaar 1895'

Meester Nennstiehl met kleindochter

*“Gelukkig zijn wij op deez’ dag
Nu onze voet pauzeren mag
Nu niet meer door het mulle zand
Maar langs de harde baan
Wij zijn verlost van slijk en stof
En zingen daarom nu met lof
Aan de heren van de Raad
De heren van de Raad”*

Pensioen

Gebleken was, dat meester G.W. Nennstiehl steeds meer te maken kreeg met gehoorproblemen. Of dit de aanleiding was, zijn functie als hoofd der school neer te leggen is niet te achterhalen. Duidelijk is wel, dat hij vóór de zomervakantie, met ingang van 1 juni 1897, reeds op 49-jarige leeftijd met pensioen gaat. Erg vroeg, zeker eind 19e eeuw, toen zich helaas nog geen pensioengerechtigde leeftijd voordeed. In het Nieuwsblad van het Noorden van 10-10-1897 staat het bericht betreffende zijn pensionering.

Van Pensioen naar Pension

Een jaar na zijn terugtreden geeft onderstaande advertentie van 22 juli 1898 in het Nieuwsblad van het Noorden aan, dat Geert Willem Nennstiehl als oud hoofd der school in de zomer van 1898 in Groningen een pensionbedrijf bestiert aan de Noorderkerkstraat, in het verlengde van het Nieuwe Kerkhof nabij de Nieuwe Kerk te Groningen. Hij wordt daarbij beleefd aanbevolen door verschillende notabelen:

Nog één KOSTJONGEN
kan geplaatst worden,
bij **G. NENNSTIEHL**,
oud-hoofd eener school, Noorderkerkstraat.

Ondergeteekenden, een zoontje bij den heer NENNSTIEHL thuis hebbende, bevelen hem gaarne aan.

Mr. R. DRIESSEN TER MEULEN,
Notaris te Zuidlaren.

J. D. HUIZINGA,
Wethouder der gem. Loppersum.

Via verdere krantenberichten en

-advertenties kunnen we zijn levensloop na zijn bestaan in het onderwijs verder reconstrueren.

Op donderdag 5 juli in het jaar 1900 wordt in koffiehuis “De Beurs’ aan de Vismarkt publiekelijk een woning aan de Nieuwe Ebbingestraat verkocht, waarvan de bovenste etage wordt bewoond door Geert Willem Nennstiehl. Waarschijnlijk huurt hij deze bovenwoning, tegenwoordig vaak ‘penthouse’ geheten.

Ook na de hiervoor vermelde verkoop blijft meester Geert Willem in dit pand wonen, want 2 jaar later, in 1902 biedt hij op ditzelfde adres in een advertentie de betrekking aan voor een dienstmeisje ‘uit het land’. Waarschijnlijk bedoelt hij hier een dienstmeisje van het platteland.

I. Een Winkelbehuizing,

no. 76 en 76a, waarin Slagerij, met afzonderlijk verh. wordende **BOVENWONING** en **GANG** ter zijde, staande en gelegen in de Nieuwe Ebbingestraat te *Groningen*. De behuizing, voorzien van Gas- en Waterleiding, bevat beneden: Winkel, Kantoor, Achterkamer, Keuken, kleine Kamer, Open Plaats en Zijgang, en boven: Voorkamer, kleine Kamer, Achterkamer, 4 Studeerkamertjes, w.o. 2 met Alcoven, en Keuken. In huur bewoond beneden door den heer A. W. **MULDER** en boven door den heer G. **W. NENNSTIEHL**.

Op 10-08-1905 wordt hij ter gelegenheid van het huwelijk van zijn zoon Martin Gerard Angeligius Nennstiehl merkwaardigerwijs vermeld als zijnde zonder beroep.

Hoogstwaarschijnlijk is hij op dat moment evenwel nog steeds pensionhouder.

Op 11 juli 1906 namelijk, wordt hij in het Nieuwsblad v/h Noorden als voormalig Hoofd ener school in een advertentie door Jhr. J. W. Alberda van Ekenstein* uit Marum aanbevolen als kosthuishouder in de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 71 te Groningen. Ook is er 'zorgvolle verpleging en nauwlettend toezicht bij de studie'.

Zo omschreven is dit pension gelijktijdig de voorloper van de latere huiswerkinternaten.

Naar de advertentie te oordelen runt hij dit kosthuis op dat moment al sinds 1899, dus 2 jaar sedert zijn pensionering.

Hij kan aldus meerdere pensiegebouwen in zijn bezit hebben gehad.

Het kosthuisgebouw in de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat

op de hoek met de Grote Kruisstraat direct ten oosten van het Noorderplantsoen, is nog steeds een monumentaal wit gebouw.

L. S.

Onderget., wiens beide zonen respect. 7 en 5 achtereenvolgende jaren bij den heer **NENNSTIEHL** thuis waren, bereid dat **Kosthuis** ten eerste aan

Jhr. **J. W. ALBERDA VAN EKENSTEIN**
te Marum.

Met September 2 plaatsen **disponibel**. Zorgvolle verpleging en nauwlettend toezicht bij de studie.

Kostgeld 90 gld. per kwartaal.

G. NENNSTIEHL,
voorm. Hoofd voer school.
Nieuwe Kijk-in-tjatstr. 71.

*Jhr. Jacob Woldringh Alberda van Ekenstein (1859-1951) in deze advertentie, was een zoon Jhr. Eiso de Wendt Alberda van Ekenstein (1821-1890), burgemeester van Marum en Lid van Gedeputeerde Staten van de provincie Groningen.

Jhr. Jacob Woldringh werd te Marum geboren op 9 november 1859. In 1911 werd hij landbouwer, in 1916 studeerde hij af als landbouwkundige. Net als zijn vader was jhr. Jacob Woldringh lid van de Provinciale Staten van Groningen. Hij overleed te Haren op 23 april 1951.

Jhr. Jacob Woldringh kreeg 6 kinderen, waaronder Willem Alberda van Ekenstein, later veearts in Ter Apel. Deze trouwde met Jeltje Poppinga uit Marum. Zij zijn de ouders van de vm. burgemeester Marum Jhr. mr. Jacob Willem (Koos) Alberda van Ekenstein (1912 – 1975), gehuwd met drs. Tity (Trientje) Koning.

Zij zijn op hun beurt de ouders van ons bestuurslid Wim Alberda van Ekenstein.

Overlijden

Langzamerhand wordt het stil rond het gezin van meester Nennstiel.

De laatste annonce rond zijn pensions dateert uit 1906.

Twintig jaar daarna stuiten we op de overlijdensadvertentie van meesters vrouw, Henderika ten Hoor. Zij overlijdt op 26 mei 1926.

Hun adres is dan Kraneweg 34 te Groningen.

In die tijd is dit een voorname straat in de Schildersbuurt met veel statige, nu nog steeds monumentale, herenhuisen.

Daarna blijft het opnieuw een tijdje stil. Totdat we in 1931, vijf jaar na het overlijden van zijn vrouw, de overlijdensadvertentie lezen van oud Hoofd der School Geert Willem Nennstiehl.

Geert Willem Nennstiehl sr. overlijdt op woensdag 2 september 1931.

Hij is dan 82 jaar oud. In dat jaar woont hij in de stad Groningen op adres Adelheidstraat 5 in de Oranjebuurt, direct ten westen van het Noorderplantsoen. Een levendige, dynamische en ook fraaie omgeving, passend bij de ondernemende meester Geert Willem Nennstiehl, die er zich in zijn laatste levensjaren denkkelijk thuis gevoeld zal hebben.

Gebruikte bronnen:

Stammbaum der Familie Schäfer und Nennstiel - FamilySearch <http://www.familysearch.org> - Genlias

<http://www.genlias.nl/nl> - De schoolmeesters van Opsterland in de loop der tijden - Vlijtige armoede en tonnen Gouds door J. en H.

J. Boerema - Sneupersarchief - Artikelen getagd met Hagenauw - Loopbaan en levensloop van onderwijzers en onderwijzeressen in de prov. Groningen 1850 – 1920 door G. A. Bijl 1969 - AOB blad 2-12-2000 door O. Bosma - Boek: 150 jaar Openbaar Onderwijs De Wilp - Oorlogsgravenstichting - Pieter Nederhoed - Pro-gen <https://www.windgenealogie.org>

De laatste warme bakker in Marum

Geert W. Braam

In december 2013 kwam er een eind aan het bestaan van bakkerij Hofstee aan de Wendtsteinweg nr. 87 in Marum. Het bedrijf is meer dan 80 jaar op één en dezelfde plaats gevestigd geweest,

Bakkerij Hofstee is al die jaren niet weg te denken geweest uit het Marumer straatbeeld. Vele generaties van de Marumer bevolking hebben er hun producten gekocht, hebben kunnen genieten van de vers gebakken broden, het heerlijke gebak en vele andere lekkernijen. De klanten troffen altijd vriendelijke mensen in de winkel en bij de bezorging. De reden van het stoppen op die vertrouwde plek, was dat de gemeente die grond nodig had voor het uitbreiden van het nieuwe centrum,

Het einde van die zaak aan de Wendtsteinweg was mede een reden om in 't Olde Guet aandacht aan te besteden.

Ik ging voor een interview naar Harry (geboren als Harm) Hofstee en zijn vrouw Imy om te horen over het wel en wee van de bakkerij in Marum.

De oude bakkerij op de kruising tegenover de Lindsterlaan

De 1e generatie in de bakkerij

Harm Iepe Hofstee kocht op 3 maart 1930 de bakkerij op de bewuste plek in Marum. De locatie was op de scheiding van het oostelijke en het westelijke gedeelte van Marum. De eerste 28 jaar draaide hij de zaak samen met zijn vrouw Martje.

Harm Iepe Hofstee en Martje Meek, trouwden op 3 mei 1930 te Marum. Harm Iepe is geboren op 5 juli 1905 te Noordwijk. Hij is een zoon van Jan Hofstee en Fokje de Vries.

Martje Meek is geboren op 4 april 1903 te Marum.

Hoe het begon het allemaal?

Harry: "Jan Hofstee, mijn opa, was bakker in Noordwijk. Het gezin had 3 zoons en alle drie zoons hadden later een bakkerij. Mjn pa Harm lepe in Marum, mijn oom lepe Harm in Opende en mijn andere oom, Eelse Hofstee, nam de bakkerij van mijn opa in Noordwijk over. Die bakkerij stond aan de Westerweg. Het huis is later afgebrand en er is geen nieuwe bakkerij gebouwd. Wel een winkel, die later door Feitsma is overgenomen. Feitsma bakte daar dus ook niet, maar kreeg zijn producten uit de Centrale bakkerij in Nuis.

Zoals gezegd was mijn oom lepe Harm bakker in Opende aan de Provincialeweg 168. Hij is geboren te Noordwijk, op 11 augustus 1906. Hij was getrouwd met Roelfke Noord en ze woonden in Opende van 1931 tot 1972. Het echtpaar had drie kinderen.

Mijn vader was een beetje in het bakkersvak gerold, maar mijn oom lepe Harm had daarvoor diploma's behaald. Oom lepe Harm kwam in Opende terecht, maar dat was geen buurt voor luxe producten. De bakkerij bevond zich vlakbij de huidige kledingverhuurbedrijf van Eringa, ongeveer 2 huizen verderop. Mijn vader was een echte zakenman en hij was een hele goede bakker. Van de broers heeft hij het 't langst volgehouden. Trouwens ook van alle bakkers hier in Marum."

Bakker in een notendop

Harry: "Mijn vader was oorspronkelijk geen bakker. Mijn opa had een bakkerij, een kruidenierswinkel en daar naast was hij boer. Mijn pa regelde alles op de boerderij. Uiteindelijk is mijn vader toch overgestapt naar de bakkerij. Hij heeft die zaak in Marum tegenover de Lindsterlaan gekocht en is daar begonnen.

Hij kocht die zaak van ene Freerk Reitsma. Ook heeft bakker Luitje Bijsterveld er gezeten. Die heeft later ook nog weer naast ons gewoond. Roelf Veen had er een klein winkeltje en ernaast stond een smal huisje, echt heel smal. Hielke van Kammen heeft daar ook gewoond en Piet Plas ook. Bij winterdag was Plas stoelmatter, dat deed hij in de voorkamer."

Op een foto laat Harrie zien hoe de bakkerij er uitzag toen zijn vader die kocht.

"In het verleden woonde, bij mijn weten, de oude mevrouw Strikwerda naast ons. Ze was weduwe en had een schuur achter haar woning. Daar is Thies Hiemstra begonnen met zijn fietsenzaak.

Tegenslagen in de familie

Harry: "Ik had een oudere broer, Jan. Hij was anderhalf jaar ouder. Zes jaar later kwam er nog een broertje, Fokko. Die is jong overleden, al in 1943. Hij kreeg hersenvliesontsteking en binnen twee dagen is hij overleden. Mijn oudste broer heeft ook hersenvliesontsteking gehad. Hij was toen 7 jaar en heeft nog in het ziekenhuis gelegen. Medicijnen waren er in die tijd niet en hij is helemaal doof geworden. Hij is maar een paar jaar naar school geweest; hij kon wel goed praten, maar hij hoorde helemaal niets. Hij leeft inmiddels al niet meer."

De tweede generatie.

Op 1 juli 1958, werden vader Harm en zoon Harry Hofstee samen verantwoordelijk voor de bakkerij. Het werd een vennootschap, die verbinding heeft in totaal 15 jaar geduurd. De samenwerking van vader en zoon werd op 1 januari 1973 stopgezet, de zaak werd overgedragen aan Harry. Harry is getrouwd met Imy Noord uit Noordwijk. Haar ouders hadden een fietsenzaak in Noordwijk, aan de Westerweg op nummer 34. Op die locatie woont nu de edelsmid, Martien Veldman. Harm en Imy zijn vanuit haar ouderlijk huis getrouwd. Ze kregen samen 3 kinderen te weten Herman, klaas en Marja.

Harry vertelt hoe het allemaal begon als brood- en banketbakker.

"Op mijn 14e jaar ben ik van school gegaan en ik ben direct in de bakkerij komen werken. Als kind was ik ook al vaak in de bakkerij. Ik was niet zo'n studiebol, Ik wilde werken in de bakkerij. Ik was een echte praktijkman. Ik heb 7 klassen gehad op de lagere school en heb nog 1 jaar op de mulo gezeten, maar dat beviel mij helemaal niet. Ergens halverwege ben ik er af gegaan.

Al vrij snel ben ik diploma's gaan halen. Ik ging naar een avondcursus bij Faber en Mulder om mijn middenstandsdiploma te halen. Daarna moest ik naar Groningen, naar de bakkersvak-school. Eerst voor brood en weer later voor banket. Toen ik 18 jaar was had ik alle diploma's. Dus daar was ik blij mee. In de vijftiger jaren kostten de broodjes niet veel, ik had maar twee soorten brood in de korf, witte en bruine en eventueel nog koek"

Geert Braam.: ik kan mij nog herinneren uit mijn kinderjaren dat een brood 45 cent kostte en een gebakje was net zo duur.

Harry bezig met de uitrolmachine samen met medewerkster Martje de Wind

Harry als 14 jarige met de bakfiets

De Centrale Bakkerij.

"Er was behoefte aan een centrale bakkerij, Die zou eerst op onze locatie gesticht worden. De vergadering was ook bij ons in de bakkerij en alle bakkers uit Marum en omgeving waren er. Het waren maar liefst 24 uit de hele gemeente Marum. Na verloop van tijd stond het allemaal op papier en was het bijna in kannen en kruiken. Alle bakkers moesten nog eens met elkaar om de tafel. Ze moesten hun omzet opgeven, wat en hoeveel ze allemaal verkochten. Het is niet te geloven wat al die bakkers allemaal wel niet verkochten, dat kon op onze locatie nooit gerealiseerd worden.

Mijn vader zei: "Ik heb genoeg gehoord en ga er verder niet meer in mee." Er was ook geen vertrouwen in de opgave van de omzet. Een aantal bakkers zijn wel doorgedaan en die hebben in Nuis een Centrale Bakkerij laten bouwen. Dat liep helemaal niet goed, het werd een en al ellende en ze lagen soms te vechten voor de oven. Mijn vader was blij dat hij niet meegedaan had. De Centrale Bakkerij is op een gegeven moment ter ziele gegaan, maar mijn vader heeft het vol gehouden.

"We hadden in mijn kinderjaren 8 bakkers in Marum", weet Harry nog. "Ik begin in Marum-West, daar zaten bakker Roelfzema en Karst van Dellen. Die zaten tegenover elkaar en een beetje verderop zat Gerrit Renkema."

Dan in de andere richting kwam eerst bakker Hofstee, dan Job Heerema en Durk van Dellen en op de Kruisweg zaten Heuker en Berend Venema. In Marum en de wijde omgeving waren veel meer bakkers. In Boerakker, Niebert en Noordwijk, in Nuis en Jonkersvaart en ook in De Wilp. Acht bakkers hier in Marum was wel wat veel. Wij gingen ook met de korf langs onze klanten. We begonnen bij ons huis te venten. Je pakte eerst de klanten met de grootste afname.

Vroeger werd er met paard en wagen gevent, maar dat was voor mijn tijd, daar weet ik niet veel van. Ik weet wel dat er een paard geweest is en er was ook een stal achter ons huis. Na het afschaffen van paard en wagen heeft mijn vader een bakfiets gekocht en daar hebben we vrij lang mee gewerkt. We hadden ook een transportfiets met een korf er voorop, die gebruikten we voor de buitengebieden zoals het Boereveld, want daar kon je niet met de bakfiets komen. Zelf mocht ik nog niet op de bakfiets, daar moest je 16 jaar voor zijn. We hebben het wel eens gewaagd en daar hebben we ook wel eens een bekeuring voor gehad. Er werd goed op toe gezien. Ik was in De Wilp en politiemans Scheepvaart had mij al op de korrel. Toen ik 16 was geworden was de baan vrij voor mij. Het was telkens een behoorlijke trap zonder hulpmotor. Ik moest ook helemaal naar Nuis, tot op de hoogte bij de Hervormde kerk en dan nog iets verder tot en met de Van Teijenslaan.”

Harm Hofstee en zijn vrouw Martje in de winkel

Geen klantenroof.

“Er waren geen afspraken waar je wel of niet mocht komen, dat was vrij. Wij hadden voor ons zelf de grenzen bepaald om het werkbaar te houden. Dus tot en met De Wilp en De Haar. We kwamen ook wel op Jonkersvaart en de Willemstad. We kwamen op adresjes waar soms wel drie bakkers op een dag langs kwamen, ieder met zijn eigen specialiteit. De mensen gundn alle bakkers enige omzet.” Hoeveel broden er in bepaalde perioden gebakken werden weet ik niet, het ging om honderden broden.

De laatste broodventer was Geert Pruim. Geert, geboren in 1937, werkte ook al bij ons als 14 jarige. Meteen nadat hij van de lagere school kwam. Hij ventte zelfstandig. Met de korf voorop de fiets bezocht hij de vaste klanten. Na een paar jaar zocht hij ander werk en kwam op de melkfabriek in Marum terecht. Later kwam hij bij ons terug. Tijdens een zeer strenge winter werd hij goed ingepakt door mijn moeder. Er werden kranten tegen de kou zijn voor zijn borst gedaan en zo kon hij er goed tegen. Geert trouwde in 1962 en kreeg een woning aan de Langestraat in Marum.

In 1964 liethet echtpaar zijn eigen zogenaamde ‘Bogaers-woning’ aan de Wulpstraat bouwen. Na het behalen van het rijbewijs ging Geert met de auto langs de klanten.

Hij werkte nog een paar jaar bij ons. Toen hij voor de tweede keer vertrok bij ons, zijn we gestopt met het venten. Geert ging aan de slag bij onze buurman, Bartus van Wijk, als woningrichter.

In die tijd hadden we ook Ruurd Jagersma als venter. Hij moest weg omdat het venten stopte. Van beide kanten werd het afscheid heel erg jammer gevonden. Hij was een hele goede en correcte venter, hield alles goed bij. Later had hij een eigen zaak in automaterialen in Doezum. Het was een gok om te stoppen met het venten. We vroegen de mensen wel of ze voortaan naar de winkel wilden komen en ze zegden hun steun toe. Maar dat is altijd maar afwachten. Het pakte goed uit, de meeste klanten bleven ons trouw. Op een uitzondering na kwamen ze allemaal de boodschappen toen bij ons in de winkel halen.

We hadden er later geen spijt van, want het werd een stuk rustiger in de zaak.

Voor dag en dauw aan de slag,

De werktijden begonnen 's morgens al heel vroeg. De mensen hadden er geen idee van hoe lang het proces van deeg tot een versgebakken brood duurde. Een goed brood was 4 uur onderweg.”

Geert Braam: “Omdat wij bijna buren waren wisten we dat men al voor dag en dauw bezig was. Bij een gunstige wind roken we de heerlijk geuren van de bakkerij. Ik kom uit een heel groot gezin en het gebeurde soms dat alle broden in het weekend opgegaan waren en we zaten dan op maandagmorgen zonder brood.

Heel vroeg in de morgen gingen we dan brood halen, dat was heel vers. Mijn moeder stak daar later een stokje voor, want in een mum van tijd was dat warme brood verslonden door de hongerige wolven. Daar werd het volgende op gevonden. We moesten dan bij Hofstee vragen of er nog suiker- of krentenbrood was van de vorige week en dat kregen we dan voor een zacht prijsje. We gingen nog voor de winkelopening en gingen dan achterom de bakkerij in.”

Naar de jaarmarkt

“Ook Sebe van der Molen werkte bij ons. Sebe kwam uit Zuidlaren, hij was een zoon van een bakker uit Zuidlaren. Hij was marktkoopman en had geen winkel naast het marktwerk. Ons marktwerk hebben ik samen met Sebe opgezet, het stond hem op het lijf geschreven.

We deden alleen jaarmarkten, geen weekmarkten. We gingen naar Roden, Zuidlaren, Winschoten, Rolde, Gorredijk en Beetsterzwaag. In het voorjaar en in de herfst. Natuurlijk stonden we ook op de Marumer markt. Dat was een hele mooie periode. Ook hebben we een hele tijd op de beurs van groothandel Van der Velde in Bakkeveen gestaan. Meer dan 10 achtereenvolgende jaren. De markten hebben we wel 30 jaar bezocht, van 1965 tot zeker 1995.

Harry en Imy in de marktkraam

Voor de fijnproevers

Geert Braam: “Zelf heb ik goede herinneringen aan de overheerlijke appelmeisjes van Hofstee. Ik heb eens een groot aantal gekocht om te trakteren op mijn werk bij de Groninger Archieven in Groningen. Het was een ware Marumer traktatie”.

Harry: “De appelmeisjes verkochten we niet op de markten. Wel roombroodjes, Drentse bollen en Zeeuwsbrood. Dat is een soort cake. Daar hebben we heel veel van verkocht.

In de winkel verkochten we gevulde koeken en amandelringen. We maakten alles zelf in onze bakkerij, net zoals de broden, roggeboden en beschuiten.

We hebben ook wel meel aangeleverd gekregen van MENEBA uit Groningen, dat werd meegenomen door de boderijder. Emmy Visser heeft het ook en tijdlang meegenomen uit Groningen. Emmy had een depot van Van Gent en Loos in zijn boerderijtje aan de Wendts-teinweg. Later werd het meel betrokken van Moorlach uit Uithuizermeeden. Moorlach had een vertegenwoordiger, die vroeger nog knecht bij ons in de bakkerij is geweest. Hij kwam van oorsprong uit Kornhorn. Hij was een zoon van fietsenmaker Prinsen. Hij was bij ons begonnen als circa 16 jarige. Later kwam hij dus bij ons als vertegenwoordiger en ook was hij proefbakker bij Moorlach. Als er weer een nieuw soort meel geïntroduceerd moest worden dan deed hij dat. Jaren later kwam hij onverwachts eens bij ons langs en hij vertelde ons dat hij ook in Marum kwam wonen. Wij vroegen waar. Het antwoord was: Wilgenlaan. hij kwam te wonen in Marum. Het antwoord was: Wilgenlaan 7. Hij werd onze buurman!”

Wekelijks afrekenen

“Als je op pad was om te venten dan schreef je, nadat je een paar klanten had gehad, op een stil plekje alles even op in het bestelboekje. Je wist dan nog helemaal uit het hoofd welke klant wat gehad had. Ik stond dan vaak even tegen een boom aan met de korf en verantwoordde alles in het boekje. Er werd één keer in de week afgerekend, op de zaterdagen. Op vrijdagavond werd alles uitgezocht en verzameld op één nota. Er werd in de tussentijd ook nog wel wat in winkel verkocht, dat er ook in verwerkt moest worden. Het kostte veel tijd om dat in orde te maken. Het was ons inkomen en daar moesten we correct mee om gaan. Bij ons werd, op een enkele uitzondering na, al het geld op de zaterdagen binnen gehaald. Het kostte soms wel wat moeite, maar toch lukte het ons meestal wel en er bleef er weinig geld onder de mensen steken. Mijn vader en moeder hielden in de winkel alles keurig bij. Ik heb nog lang een kasboek bewaard met de lonen, maar dat heb ik jaren geleden opgeruimd.”

Niet in zee met de supermarkt in Marum

Harry: “De supermarkt was natuurlijk een behoorlijke concurrent. De eerste supermarkteigenaar in Marum wilde wel brood van ons betrekken. Ik kreeg rond 1959 een telefoontje van hem. Maar daar ging ik niet in mee. Ik wilde het in eigen hand houden, want als dat daar onder mijn prijs verkocht werd, zou dat mijn doodsteek zijn. Ik kende voorbeelden dat supermarkten wél in zee gegaan waren met de plaatselijke bakkers en vaak ging dat niet goed. Via vertegenwoordigers hoorden we wel het één en ander. We hielpen mijn oom in Noordwijk natuurlijk wel, nadat zijn bakkerij afgebrand was. Maar dat was een uitzondering. We kwamen overal, kerkelijk of onkerkelijk. Wij hadden mensen in de klantenkring van allerlei kerken, dat speelde geen rol bij ons. Maar het werd wel in de Gereformeerde kerk afgekondigd dat ze vooral o.a. bij Job Heerema en bij Berend Venema hun brood moesten kopen, die waren beiden lid van die kerk op de Kruisweg. Maar van dat advies trokken de mensen zich niets aan. Het was wel zo, dat wij meer gereformeerde- dan hervormde klanten hadden. Als je goede kwaliteit levert en eerlijk bent, dan blijft men zeker en beide stonden bij ons hoog in het vaandel. Er waren wel enkele mensen die onderscheid maakten en het brood kochten bij geloofsgenoten.”

Anekdoten

“Ik heb een keer een ongeluk gehad”, vertelt Harry. “Auke Sijbinga woonde in Marum-West, schuin tegenover de Kerklaan. Er lag daar hadden een bruggetje over de sloot en volgens mij ligt dat datzelfde bruggetje er nog. Ik fietste er altijd probleemloos over met de korf voor op de fiets. Dat was nog nooit misgegaan. Ik raakte die bewuste keer één van de paaltjes, stuiterde terug en dook met fiets en al in de sloot, waar een aardige laag water in stond. Ik kwam onder de fiets en de korf met broden terecht en lag daar in onmacht. Ik kon mij toch ontworstelen uit die benarde positie en ik ging als een verzopen kat naar huis om mij om te kleden en het natte brood in de korf te vervangen door droge broden.

In het verleden had je in de winter vaak sneeuwstormen. Ik moest naar Jonkersvaart en ik was met de auto. Bij Jan Meijer, ter hoogte van boerderij Corpus de Linde aan de Lindsterlaan, raakte ik met de auto van de weg en strandde in een sneeuwduin. Ik moest wel lopend verder met de korf, want de mensen rekenden natuurlijk op mij.”

“Op de zijkant van het huis stond de naam ‘Warme bakker’, maar na een oudejaarsstunt stond er nog maar ‘arme bakker’. Dat was gedaan door één van de jongens van Bies en een paar andere jongens, waaronder een broer van de auteur van dit artikel. We vonden de letter later zwaar beschadigd terug in een sloot. Ik ben naar vader Bies gegaan en heb daar verhaal gehaald. We konden beiden de grap wel waarderen. Ik zei: “Ik vind het niet erg, maar zorg wel even dat er weer een W op het huis komt”. Dat gebeurde en er werden verder geen woorden meer over vuil gemaakt.”

Weinig sociale contacten

“Mijn moeder stond veel in de winkel. Zij was statige vrouw, altijd keurig en netjes. Nadat ik trouwde nam Imy dat over. Het is voor mijn moeder wel even wennen geweest in het begin. Ze had in die tijd een wat zwakke gezondheid. Maar dat werd in de loop der jaren wees beterr. Omdat er ‘s morgen al heel vroeg gebakken moest worden gingen we vroeg onder veren. Het sociale leven schoot er daarom bij in.

In de bakkerij was ik onmisbaar, daarom ben ik niet in militaire dienst geweest. De burgemeester zorgde er voor dat ik vrijstelling kreeg, ik heb de oproepkaart nog in huis. Die vermeldde dat ik naar Nijmegen moest en ingedeeld zou worden bij de luchtmacht. Na ongeveer een week kreeg ik bericht dat ik vrijgesteld was. Onze zoon Herman is ook vrijgesteld van de dienst, want in die tijd waren er te veel dienstplichtigen. Hij is van 1959. Onze andere zoon Klaas moest wel in dienst. Hij zag er als een berg tegen op en zei: “ Met een week ben ik weer thuis”. En hij was inderdaad zo weer thuis; hij heeft in de kazerne helemaal niet gegeten en heeft zich bewust laten afkeuren.”

Oudjaardag

“De laatste jaren zijn we rond oudjaarsdag met de verkoop van oliebollen begonnen. Eerst verkochten we olie, meel, rozijnen en krenten en zo. Die hadden we tijdens het venten bij ons. We kregen tevoren twee of drie lege flessen mee van de mensen en die konden we thuis vullen met olie. We tapten bij ons thuis uit een groot vat olie en leverden de flessen gevuld weer af. We deden dan oude kranten om de fles heen tegen het lekken. Ook zakken vol meel hebben we bij de klanten uitgevent. Toen we gestopt waren met het venten zijn we zelf in de bakkerij begonnen met het bakken van oliebollen en appelflappen. Eerst gebruikten we een klein bakje. Voor het rijzen hadden we die in de garage gezet. Dat wilde niet zo goed, want het was er te koud en daardoor wilde het deeg niet rijzen. Later hebben we de visbakkerij van Lammert Westerhof een tijdje gebruikt, hij bakte vis op markten. Hij had een mooie grote bak en die mochten wij gebruiken.

Later hebben we van een andere visboer een soortgelijke bak overgenomen. Dat ging heel goed. Je had dan twee bakken naast elkaar, dat was productief. Het liep als een trein. Er zijn nu nog mensen die pochen over onze oliebollen.”

De derde generatie

Harry Hofstee ging per 1 september 1985 samen met zijn zoon Herman verder in een vennootschap onder firma. Ze zaten samen nog 13 jaar in de zaak, tot 1998.

Dat was het jaar dat Harry stopte en hij met Imy verhuisde naar de Wilgenlaan in Marum.

Harrie: “Vanaf toen runde Herman met zijn partner de zaak. Op een keer kwam Herman bij me en vertelde dat de gemeente de bakkerij wilde kopen. De gemeente had het pand en het bijbehorende terrein nodig om de uitbreidingsplannen van het winkelcentrum te realiseren. Er kwam een nieuwe weg, nu Grote Hoorn geheten. De onderhandelingen verliepen niet vlot. De laatste periode voor de sluiting van de bakkerij is Herman steeds met de gemeente in

Harry en Imy genietend van de rust aan de Wilgenlaan in Marum

onderhandeling geweest. De bakkerij stond er verlaten bij, als op een eiland. De andere bedrijfspanden, zoals bv. Van Wijk, waren al verdwenen. De gemeente kwam met een bod, maar Herman ging niet direct akkoord. Hij wilde er goed over nadenken. In deze situatie zou niemand anders het pand kopen, dat wist Herman ook wel. Toch liet hij de gemeente nog een paar keer een nieuw bod uitbrengen. Op een gegeven moment heb ik gezegd dat hij het bod moest accepteren en kwam men tot overeenstemming. Dat was het einde van Bakkerij Hofstee in Marum.

Bakkerij Hofstee even na de sluiting, augustus 2014

De mensen vroegen ons wel eens: "Spijt het jullie niet dat de zaak nu weg is?" Als we eerlijk zijn, spijt het ons niet. We hebben daarover geen zorgen meer en het is mooi afgebouwd." Nieuwbouw elders was geen optie, want als je tegenwoordig een goed draaiende bakkerij wilt hebben moet het heel groot zijn. Dat geeft heel veel kopzorgen. Een eenmanszaak is niet meer mogelijk. Tegen supermarkten kun je niet meer op; je werkt dag en nacht, maar de verdiensten blijven laag."

Na het stoppen op die locatie gaat Herman Hofstee, de kleinzoon van de stichter, door in de combinatie met Bakkerij Zigterman. Ook aan de Wendtsteinweg in Marum, in het pand van Jager Optiek. Na enkele jaren is die zaak opgeheven.

Herman Hofstee met zijn partner Alie Kraaijenga, omringd door naaste familie

Stamboom van de generatie bakkers in Marum en omgeving

Generatie I : Berend Hindriks Hofstee, geboren rond 1759 en trouwt rond 1790 met Auktje Jacobs, geboren rond 1769, hij was herbergier, bakker en rentenier te Zevenhuizen.

Generatie II : Hendrik Berends Hofstee, geboren 6 november 1792 te Oostwold gemeente Leek, trouwt Aukje Jans Sikkinga , geboren te Zevenhuizen. Bakker te Zevenhuizen.

Generatie III: Harm Hofstee, geboren 27 november 1839 te Marum, trouwt 20 mei 1871 met Eltje Cordes, geboren te Zevenhuizen op 5 februari 1844 te Zevenhuizen. Schoenmaker te Marum.

Generatie IV: Jan Hofstee, geboren 20 november 1879 te Marum , trouwt 28 november 1903 te Smallingerland met Fokje de Vries, zij is geboren op 1 september 1881 te Drachten. Bakker te Noordwijk.

Generatie V: Harm Iepe Hofstee, geboren 5 juli 1905 te Noordwijk, trouwt Martje Meek, geboren 4 april 1903 te Marum, trouwen 3 mei 1930 te Marum. Bakker te Marum.

Generatie VI : Harm (Harry), geboren 3 november 1933 te Marum, tr. 3 juni 1958 met Iemkje (Imy) Noord, geboren 8 juni 1933 te Noordwijk. Bakker te Marum

Generatie VII : Herman Hofstee, woont samen met zijn partner Alie Kraaijenga. Bakker te Marum.

Een vakwerkwoning in het Westerkwartier

Bettie Meines en Grietje Hijmersma / redactie

Enige jaren geleden zijn Bettie Meines en Grietje Hijmersma op bezoek geweest bij Ties van der Velde en zijn vrouw Anke. Ze woonden destijds in verzorgingshuis 'Vredewold' te Leek.

Aanleiding voor dit bezoek was een foto uit + 1911 van de woning, Hooiweg 35 te Lucaswolde, de plek waar Ties is opgegroeid. Meindert v.d. Velde en Renskje Roffel, de ouders van Ties, hebben het pand in 1965 van de hand gedaan.

Tegenwoordig staat de woning bekend als 'het vakwerkhuisje van Lucaswolde'. Wie het vakwerk heeft aangebracht hebben we helaas (nog) niet kunnen achterhalen. Reden om verder onderzoek te doen voor een volgend artikeltje.

De huidige bewoners van het pand zijn Ineke Kroese en Hetty Zeilemaker; zij stelden de foto van de woning uit 1911 ter beschikking aan Heemkunde Vredewold West.

"Tussen het voorhuis en de oorspronkelijke deel was, en is nog steeds, een laag keldertje", vertelde Hetty. "Het voorhuisje is aan de linkerkant (gezien van de voorkant) enigszins verzakt. Bij het vervangen van een plank van het vakwerk kwamen we daar achter. De gevelstenen lopen daar nogal scheef. Dat verklaart misschien het vakwerkbedenksel van eerdere bewoners. In ieder geval geeft het een behoorlijke stevigheid aan de gevel. Maar misschien was het vooral cosmetisch bedoeld."

De foto uit ± 1911. Toen had de woning nog geen vakwerk.

Een foto uit 2011. In 100 jaar heeft de woning een heel ander uiterlijk gekregen en maakt deel uit van het omslag van 't Olde Guet, het ledenblad van de Heemkundekring

Samen met de heer van der Velde haalden Bettie en Grietje herinneringen op uit vervlogen tijden. Ties van der Velde werd geboren op 12 januari 1921 en groeide op in een gezin met drie broers en twee zussen.

Schooljaren

Zijn herinneringen beginnen met zijn schooljaren. Lopend op klompen liep Ties naar de lagere school in Boerakker, de Hoge Bul(t)sterschool. Daar ging hij 6 jaar naar toe.

Hij leerde lezen met het aap- noot- mies letterbord en leerde schrijven met een kroontjespen en een potje inkt. Hij herinnert zich meester Koopmans als onderwijzer.

In Noordwijk werd de zondagschool bezocht; hier ging hij iedere zondag netjes gekleed en lopend op schoenen naar toe. Kerstfeest werd gevierd met echte kaarsjes in een grote boom.

Vooraf het voorjaar vond Ties geweldig; de tijd van het zoeken naar kievitseieren. "Dagenlang zwierf je door de weilanden op zoek naar nestjes met eieren. De gevonden eieren stopte je onder de pet en zo keerde je huiswaarts", vertelt Ties. De eieren bracht hij naar v.d. Wielen in Grootegast en deze verkocht ze op de markt in Leeuwarden. Het leverde soms zo'n f 100,-- op! Het geld mocht hij zelf houden.

Een schoolfoto uit 1928 van de school aan De Hoge Tilweg. Bovenste rij, 3e van rechts, Ties van der Velde. (bij sterretje)

In de winter werd er geschaatst op sloten en vaarten o.a. op het Oude Diep. Het ijs moest goed vertrouwd zijn en als je wat ouder werd ging je met een groep jongelui over het Oude Diep, Lettelberterdiep en Leekstermeer naar De Leek voor het halen van de Leekstertak. Bij thuiskomst kreeg deze een ereplaatsje in de kamer.

De Leekstertak. Een aantal bijeengebonden bloemen van papier maakt een ijsouvenir uit Leek

Het leven in die tijd

Rond het boerderijtje van zijn ouders Meindert v.d. Velde en Renskje Roffel lag vier hectare grasland, waarvan ongeveer een halve hectare gebruikt werd voor bieten of zaad.

Er werd ook land gehuurd van de kerk van Noordwijk, gelegen aan de noordzijde van de Beldam; dit werd gebruikt als bouwland. Extra geld werd verdiend met het melkrijden; Meindert ging dan met paard en wagen naar de melkfabriek in Marum.

Elektriciteit of stromend water was nog niet aan de orde. Eens per week in de tobbe voor een goede wasbeurt. Met de R in de maand kregen ze een lepel levertraan voor een goede weerstand.

Met een gezin van zes kinderen was het financieel niet altijd eenvoudig.

Er werd geslapen in de bedstee en met kleding werd zuinig aan gedaan. Het was heel normaal, de kleding van een oudere broer of zus te dragen. Herstelwerk en breien deed moeder 's avonds bij de petroleumlamp.

De groentetuin zorgde voor verse groenten en voor de winter zorgde moeder voor de inmaak. Jaarlijks slachtten ze een varken: vlees voor de inmaak. Spek, schink en worsten werden gerookt. Reuzel (vet) bakte moeder uit en de kaantjes waren een lekkernij op het brood.

Kippen werden gehouden voor de verkoop van eieren en voor de zondag een lekkere pan kippensoep. Boter werd zelf gekarnd en vers fruit in de vorm van appel, peer, pruim, bessen of kruisbessen, zowel uit de hand als uit de weck, voorzag het gezin van gezond voedsel.

Een hond, de poezen en de konijnen zorgden voor gezelligheid in- en rond de boerderij.

De bakker en de kruidenier leverden hen de waren aan huis. Roel Bolt uit Lucaswolde was de plaatselijke kruidenier. Kleding, fietsen en dergelijke werd gekocht bij Dalmolen in Noordwijk.

In de jeugdjaren van Ties is de weg nog onverhard, soms met veel kuilen die in tijden van regen gevuld zijn met water. Vooral in de winter brengt veel sneeuw overlast. Met paarden voor een houten driehoek die over de weg werd gesleept maakte men de doorgang weer begaanbaar.

Een angstige herinnering uit zijn jeugd is Ties altijd bijgebleven. Hij vertelt, dat hij tijdens een strenge winter samen met mijn broer naar de praam ging die in de Meinderstsmawijk lag. Met het spelen op de praam gleed zijn broer van de boot en verdween onder het ijs. Radeloos en roepend liep Ties weg om hulp te zoeken, maar in de wijde omtrek was niemand te zien. Hij ging terug naar de praam, ziet ineens het hoofd van zijn broer en trekt deze met alle inspanning boven het ijs. "Ik ben nu 92 jaar en met dit verhaal komen de angsten van toen nog weer naar boven", zegt hij.

Een praam is een platbodem, een vaartuig bestemd voor de kleine vaarten, voor het vervoer van turf, landbouwproducten, vee e.d.

Na de grote voorjaar schoonmaak werd er in de stookhut gekookt en zomers ook gegeten. In die tijd van het jaar was er voor moeder veel werk in de groentetuin of moest ze hooien op het land.

Met een droge zomer of als de regenput leeg raakte, haalde moeder water voor de was uit het land waar baggel (turf) gestoken was. Achter ons huis lag een smalle strook tot aan het Oude Diep.

Het water was zo helder dat je bodem kon zien.

Dit water verdween met de ruilverkaveling, ongeveer in 1955.

Bij pijltje Hooiweg 35, Lucaswolde

In de leeftijd van zestien of zeventien jaar kreeg Ties zijn eerste fiets. In de tijd van de oorlog werd die voorzien van een fietsplaatje. Het plaatje mét een gat kreeg je van de gemeente, zonder gaatje kostte het f 2,50 ...
 Zijn eerste werkplek is bij boer Scheerhoorn in Boerakker. Hier leerde hij het melken. Later ging hij aan het werk bij boer Jan van Slooten.

Voor dansles ging hij naar Café Het Boshuis in Leek en zijn vrouw, Anke Soesbeek, ontmoette hij op een jaarlijkse toneelavond van ODO (Ontspanning door Oefening) in Niebert. Ze trouwden op 12 mei 1945 en de eerste woonplaats was Tolbert.
 Ties hield het boerenwerk voor gezien en hij gaat als opperman aan het werk bij Harke Hut in Leek. Tolbert werd verruild voor de woonplaats Jonkersvaart. Hier werden tijdens hun huwelijk vier kinderen geboren. Naast zijn werk was Ties hier ook keuterboer met wat melkkoeien, een flink aantal kippen en verder nog schapen en geiten.
 Hij werkte ook een aantal jaren als sleuvengraver bij het bedrijf Algra, dit werd tijdens de herfst gecombineerd met werken op de suikerfabriek. Later kreeg Ties vast werk bij de Waprog.

In 2010 waren Ties en Anke 65 jaar getrouwd. Burgemeester Hoekstra legde hiervoor zelfs een visite af bij het 'briljante huwelijkspaar'.
 Op 25 december 2012, even na het interview met Bettie en Grietje, is Ties overleden. Hij is 92 jaar geworden. Anke woont nog steeds in verzorgingshuis 'Vredewold'.

Het Westerkwartier vanaf de late prehistorie tot in de vroege Middeleeuwen

Ernst Taayke

Dit artikel is een samenvatting van de lezing die ik o.a. heb gegeven op 21 september 2017 in het Noordelijk Archeologisch Depot van Nuis.

Het is een archeologisch overzicht van de bewoning van het Westerkwartier (in de nieuwe betekenis van onze gemeente, dus inclusief Middag-Humsterland) vanaf ca. 2000 v.C. tot 1000 n.C.

Aan de orde komt de invloed van de zeespiegelstijging in de prehistorie, de laatste bewoners in een vernattend zandgebied, de eerste bewoners van de kwelder en de eerste ontginners van de veengebieden.

Van 2002 tot 2017 werkte ik als beheerder bij het NAD. Voor die tijd heb ik met name onderzoek gedaan naar aardewerk uit de IJzertijd en de Romeinse periode.

Bij het NAD wordt een zeer groot deel van alle archeologische vondsten die in het noorden zijn gedaan bewaard. Alles wat bij archeologisch onderzoek aan het licht komt, belandt er en wordt daar bewaard: voor onderzoek, of om uit te lenen voor exposities.

Het NAD heeft een website, dus mocht u denken: ik wil wat weten over b.v. Boerakker, dan kunt u dit opzoeken: Noordelijk Archeologisch Depot – Collectiesite – Boerakker.

De vorming van het Westerkwartier

Het Westerkwartier is vanouds de naam van deze streek waarin Marum ligt en nu ook de nieuwe gemeente. Het verschil zit er vooral in dat Middag, zeg maar de omgeving van Ezinge en Garnwerd, er bij is gaan horen. Hoogkerk maakte vroeger ook deel uit van het Westerkwartier, maar daar heeft de gemeente Groningen haar vingers naar uitgestrekt.

Het Westerkwartier omvat twee heel verschillende soorten landschappen. Ik merk het iedere dag als ik van Oldehove, waar ik woon, naar Nuis rijd. In het noorden overheerst de leegte, met hier en daar een boerderij of dorpje, al dan niet op een wierde. Sloten slingeren door deze weidsheid, en dat geldt ook voor de wegen.

Ten zuiden van het Van Starckenborghkanaal is de wereld echter opgedeeld in geordende langgerekte percelen, het coulisselandschap, en zijn de huizen in lintdorpen geconcentreerd.

In het noorden ligt het kwelderlandschap, met de Oude Riet, eigenlijk een zeearm, vervolgens een middeleeuwse dijk en eronder een heel ander soort verkaveling.

Op deze hoogtekaart van Jeroen Zomer ziet het er zo uit: kwelders in het noorden, terwijl het zuidelijke deel (Vredewold en een groot deel van Langewold) uit een aantal zandruggen bestaat, met rivierlopen ertussen. Opvallend is dat 'ons' gebied lager ligt dan zowel de kwelders aan de kust alsook het achterliggende zandgebied.

Dit beeld is niet altijd zo geweest. Zouden wij Neanderthalers zijn en in de laatste IJstijd leven, dan lag de Noordzeekust

*Hoogtekaart van Jeroen Zomer:
Noordwest-Groningen met rivierlopen*

ergens halverwege Engeland en Denemarken en bestond het Westerkwartier, feitelijk de hele provincie Groningen, in zijn geheel uit een zandig, lemig en stenig oppervlak. Het liep af naar het noorden, maar verder zag het er uit als bijvoorbeeld Drenthe. In het NAD liggen overigens Neanderthal-vondsten uit deze ijstijdperiode.

Aan het eind van de laatste ijstijd, ca. 13.000 v.C., veranderde het beeld echter snel. De ijskappen en gletsjers smolten en de zeespiegel steeg tientallen meters, eerst heel snel, later veel langzamer, en die stijging gaat nog steeds door (nu ca. 1 decimeter per eeuw).

En zo kwam de kustlijn steeds zuidelijker te liggen, tot uiteindelijk iets beneden de lijn Groningen-Zuidhorn, ongeveer de Oxwerderdijk. Dit kustgebied was duizenden jaren niet toegankelijk voor mensen: slappe klei- en veenlagen wisselden elkaar af. Dat was enerzijds afhankelijk van het tempo van de stijgende zeespiegel, maar lokale omstandigheden speelden ook mee: verplaatsen van geulen, zandaanvoer, enz. Als de zee vrij spel had, dan werd er gedurig klei en zand afgezet, maar als er in de afwatering barrières ontstonden, dan kon er veenvorming plaatsvinden. Daar kom ik zo op terug. Tot de 9-8e eeuw v.C. zullen zich hierin wel eens mensen hebben gewaagd, soms met bootjes, maar van hun activiteiten is tot op heden niks teruggevonden.

Vorming kwelders, vanaf 8e eeuw v C.

De vorming van het waddengebied zoals wij dat kennen, begon omstreeks de 8e eeuw v.C. Er werden kwelders gevormd, met als belangrijkste kenmerk dat deze vrij stevig en zandig waren, en ook bij hoogwater droog bleven. Weliswaar werden de kwelders regelmatig overstroomd (springtij, stormen), maar er konden planten groeien die in zekere mate zout verdroegen. Er werd langs de Noordzeekust veel zand verplaatst en dat leidde tot de vorming van de eilanden, de voorlopers van de huidige Waddeneilanden. Hiervan ging enige bescherming uit.

Van een duidelijke kustlijn was geen sprake: hier en daar ontstonden langgerekte platen, wat hoger aan de kust (door opslibbing, wat lager aan de landzijde, maar daartussen had het water vrij spel. Enerzijds het zeewater, maar anderzijds vloeiden er vanuit het binnenland aanzienlijke hoeveelheden zoet water naar zee. Het achterland lag nu eenmaal hoger, ook al was er maar een paar meter verschil.

De rivieren en riviertjes zoals wij die kennen stroomden ook toen al: de Lauwers, het Oude Diep, Peizer- en Eelderdiep, Drentse Aa en Hunze. Met name deze laatste was van groot belang, aangezien het achterland daarvan zeer uitgestrekt was. Bijna alle rivieren, ook het Oude Diep, kwamen toen in de Hunze uit. (*zie nogmaals kaart Jroen Zomer*).

Veeenvorming

Water loopt van hoog naar laag, dat is eenvoudig. In principe werd het achterland dan ook goed ontwaterd, want het lag hoger dan de kust. Maar de praktijk is toch weer iets anders. De afvoer van water liep niet altijd even soepel. De stijgende zeespiegel was de voornaamste boosdoener. De zee zette klei en zand af en zorgde ervoor - omdat de zeespiegel steeds maar steeg - dat de nieuw gevormde kustwal steeds hoger kwam te liggen. De natuurlijke afvoer van het water uit het achterland kwam daardoor in het gedrang. Water dat niet kon worden afgevoerd [NB keileem in ondergrond!], stagneerde en in de plassen ontwikkelde zich laagveen. In een latere fase ontwikkelde zich daarbovenop het hoogveen, dat louter gevoed werd door regenwater. Uiteindelijk ontstonden sponzige pakketten van vele meters dikte, die zich steeds verder uitbreidden, en de mogelijkheden voor menselijke bewoning steeds verder inperkten.

In het zuidelijk deel van het Westerkwartier ontwikkelde zich laagveen, en later op de hogere delen, de zandruggen, ook hoogveen. Het effect van dit alles was voldoende, om de mensen die hier woonden te laten vertrekken.

De mens in het Westerkwartier

De verschillende fasen van bewoning zullen afzonderlijk worden behandeld, maar het volgende beeld moet u zich eerst maar eens in het hoofd knopen: er is sprake geweest van een voortdurende afwisseling van bewoningsmogelijkheden.

- a. In de prehistorie, tot ca. 2000 v.C., woonden mensen op het zand en wa het kustgebied onbruikbaar.
- b. Na 2000 v.C. werd het zandgebied in het Westerkwartier onbruikbaar voor de mens.
- c. Ca. 700 v.C. werd het kustgebied aantrekkelijk voor bewoning, maar bleef het zandgebied, dat met veen was bedekt, steeds ontoegankelijk.
- d. 350 n.C. : in het Westerkwartier zijn kust én zandgebied vrijwel onbewoond.
- e. Pas in de Vroege Middeleeuwen, ná 500 n.C. ontstond een situatie dat de mens zich geleidelijk aan weer overal kon vestigen.

De Kwelders

De kwelders bleken uitermate aantrekkelijk om te bewonen, veel meer dan de zandgronden ooit konden bieden. De kwelder was juist van nature vruchtbaar. Dat gold niet zozeer voor zandige lagen of duinzand, maar wel voor de afgezette kleiige lagen. Toen zich er eenmaal vegetatie had gevormd, ontwikkelden zich aanvankelijk planten die goed tegen overstromingen bestand waren, maar toen de kwelders nog hoger opslibden, ging er gras groeien. Dat was natuurlijk zeer aantrekkelijk voor veeboeren. De nadruk lag hier dan ook op het houden van dieren, m.n. koeien en schapen, zo blijkt uit onderzoeksgegevens. Varkens hebben het nooit goed gedaan. En sommige delen van de kwelders kwamen zo hoog te liggen dat er akkerbouw mogelijk werd.

Kwelderplanten: Lange zonnedauw, rode veenbes of vossebes en lavendelheide

Voor de zandgronden, zeg maar de provincie Drenthe en de Stellingwerven, is wel eens een berekening gemaakt van het aantal inwoners per vierkante kilometer. Dat blijken er in de prehistorie gemiddeld niet meer te zijn geweest dan 2 of 3 mensen per vierkante km. Op de kwelders daarentegen was de bevolkingsdichtheid veel groter. Voor de eeuwen rond het begin van de jaartelling kom je op zo'n 30 mensen per vierkante km! Natuurlijk lag op de kwelder altijd het gevaar van overstromingen op de loer, maar juist omdat er geen dijken waren, was het effect ervan veel kleiner dan in onze tijd. Het opgestuwde water kon zich eindeloos verspreiden in krekens en prieden, tot ver in het achterland, en bleef daardoor relatief laag.

Het Zandgebied

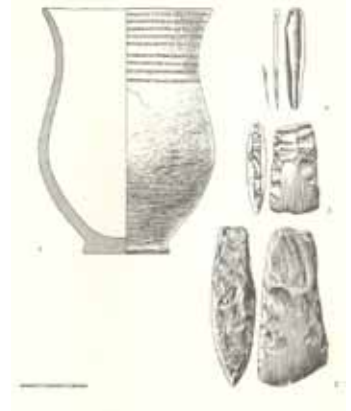
Een paar grafheuvels van de Standvoetbekercultuur zijn de jongste prehistorische grondsporen die we uit deze streek kennen. Wordt ook wel strijdhamer- of touwbekercultuur genoemd: ca. 2500 voor onze jaartelling,

Uit de eeuwen hierna stamt nog een aantal losse vondsten zoals pijlpuntjes. Wat dit betreft moeten we twee amateurarcheologen noemen die enorm veel verzameld hebben, Geert Venema en Bernard Versloot.

Vanaf ca. 2000 v.C. nam de natuur zoals vermeld dit gebied over: eerst door vernatting, vervolgens door veengroei. Voor een periode van 2,5 duizend jaar lang (stel je voor: 100 generaties lang!) had door het veen niemand hier iets te zoeken. Waar zich nu in Nuis het NAD bevindt, zou een paar meter veen zijn geweest.

De hele zandrug van Tolbert naar Marum zou nagenoeg overdekt zijn geweest door veen.

Misschien dat mensen in een droge zomer wel eens door het gebied trokken. In sommige gebieden werden veenwegen aangelegd. Die zijn in dit gebied niet bekend, maar het is denkbaar dat ze er geweest zijn.

Grafinventaris met een standvoetbeker uit een heuvel bij De Haar, achter Marum

Een Romeins, bronzen flesje

Vondst bij het Faan

In sommige afgelegen venen zijn depotvondsten bekend, d.w.z. expres achtergelaten voorwerpen, offers, waarbij nabije bewoning niet waarschijnlijk was. Zo'n expres gedeponeerd voorwerp, is bijvoorbeeld dit bronzen flesje. Het is Romeins, en bovendien nogal zeldzaam. Destijds moet het een kostbaar bezit zijn geweest en daarom zal het niet zomaar verloren of weggegooid zijn. En hoe zou dat ook moeten, want de vindplek is het Faan, tussen Niekerk en Zuidhorn, veengebied destijds, waarin niemand woonde. De naam Faan is trouwens interessant, want het zou op een heiligdom kunnen duiden: fanum = gewijde grond of tempel. (Denkbaar was ook het oudfries fane, huidige Fries fean, wat veen betekent, wat in het Gronings/Westerkwartiers echter nooit als het huidige Foan wordt uitgesproken, hetgeen pleit voor fanum. Het Friese foane = fooi . red.)

Voor de enige sporen uit de IJzertijd (v.a. 500 n.C) in deze contreien moeten we al een flink eind wegstappen. Naar Roden, waar in het uitbreidingsplan Vijfde Verlooting, scherven uit de Vroege IJzertijd zijn aangetroffen. Maar daar ging het waarschijnlijk om een klein gebied dat nog niet door het veen was bereikt. Voor een nederzetting uit die tijd moeten we nog verder weg.

Een foto uit 1892. De trotse eigenaar G.J. Landweer, zittend bij de zgn. Valtherbrug. Een aantal planken uit deze veenbrug liggen in het depot te Nuis.

Een aantal jaren geleden werd ook een veenbrug aangetroffen bij het riviertje de Slokkert bij Westervelde (Veenhuizen). Datering: laat-neolithisch = 1100 - 800 v.C.

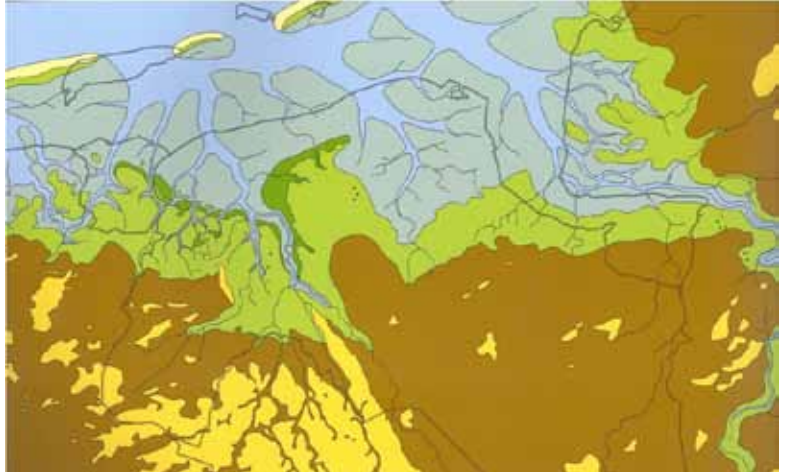
Een mooi voorbeeld van een zandeiland dat geleidelijk door het veen werd opgevreten is Fochteloo, waar in de IJzertijd waarschijnlijk nog volop werd gewoond, maar waar bij een opgraving van Van Giffen een boerderij uit de Vroegromeinse tijd (50 n.C) tevoorschijn kwam. Die was verlaten en meteen door veen overgroeid geraakt. Juist daardoor zijn de sporen van de huisplattegrond gestoken scherp.

In of tegen de Romeinse tijd werd vermoedelijk de grootste uitbreiding van het veen bereikt. Vanaf toen begonnen mensen er aan te knabbelen. Ze ontdekten namelijk, dat gedroogd veen goed als brandstof kon dienen en ook, omdat er bovenop ontwaterd hoogveen vrij aardig viel te boeren.

Kustgebied IJzertijd-Romeinse tijd (500 v.C. – 50 v.C.)

Van het zand en het veen ga ik nu naar de kust. Hier ziet u een iets verouderde kaart van de geoloog Vos en archeoloog Knol, maar voor de beeldvorming is hij goed.

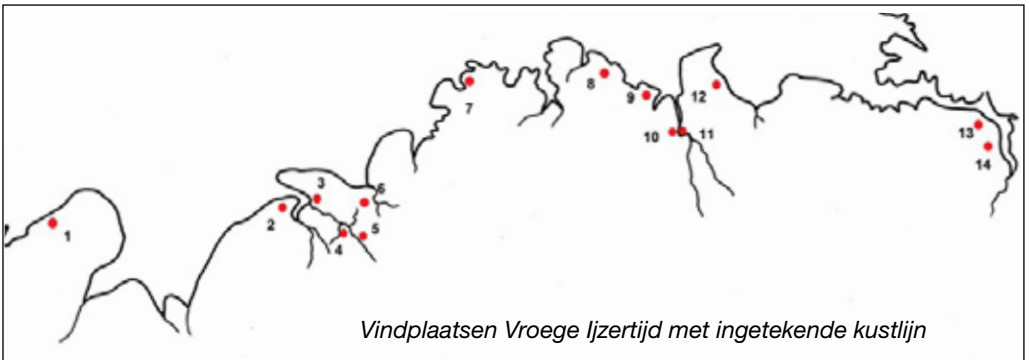
Er zullen altijd avontuurlijke mensen zijn geweest, ook in de IJzertijd. De Waddenzee werd in de zomer, bij rustig weer, ongetwijfeld per schip bezocht. Dat kunnen mensen uit het achterland geweest zijn, maar het ligt meer voor de hand om aan bezoekers uit de aangrenzende kuststreken te denken.

Overzicht Groningen 500 v.C, met enkele wierden langs de kust

Gelet op aardewerkvormen valt er in de eerste plaats vooral te denken aan een herkomst uit Noord-Holland, m.n. Texel. Aan de andere kant, maar dan zijn we een eeuw later denk ik, aan het aangrenzende Duitse gebied. Daar woonden al langere tijd mensen op rivieroeveren langs Eems en Wezer, die gewend waren aan eb en vloed en overstromingen. En ze konden varen, zoveel is zeker, al duizenden jaren.

Het idee van professor Waterbolk om de mensen uit Drenthe te laten komen lijkt me om een aantal redenen o.a. hierdoor minder voor de hand liggend.

Vindplaatsen Vroege IJzertijd met ingetekende kustlijn

Zoals het er nu uit ziet werd er voor eerst in de 7e eeuw v.C. voor korte of langere tijd gewoond op de nieuw gevormde kwelders. In Groningen valt daarbij te wijzen op een vindplaats van vroeg aardewerk bij Vierhuizen, vlakbij het Lauwersmeer. Maar de meeste vindplaatsen liggen in Friesland, in Westergo. Daar zijn ook de meeste vuurstenen sikkels gevonden. Of het om langdurige bewoning ging weten we niet. In de 6e eeuw v.C. nam de kolonisatie van de noordelijke kwelders echt vorm aan. In Groningen en Friesland in totaal een kleine 1200 wierden of terpen, waarvan 955 in Friesland en 235 in Groningen.

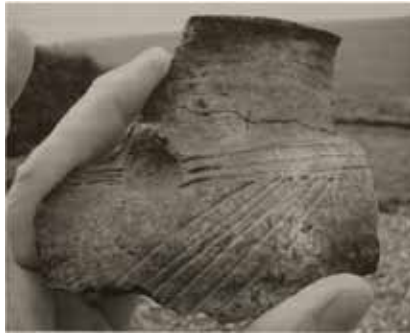
Middag en Humsterland

Het noordelijke deel van Westerkwartier, wat we nu Middag en Humsterland noemen, kwam toen ook aan de beurt. Er zijn enkele vondsten uit de nabijheid van de Hunze bekend.

Uit Joeswerd komt een fraaie hooghalzige pot, en een paar jaar geleden werden in Harssens bij Adorp door Ben Westerink scherven uit vermoedelijk de 6e eeuw verzameld.

Pot uit Joeswerd

Scherven uit Hanssens

Het beroemde masker van Middelstum stamt ook uit deze tijd

Het gebied als geheel komt echter vooral in de 5e en 4e eeuw v.C. goed in beeld. Toen namelijk gingen mensen wonen op een ZO-NW verlopende kwelderwal tussen Garnwerd en het Lauwersmeer. Bij het woord kwelderwal moet u zich overigens geen al te wilde voorstelling maken: het ging om een minimale verhoging, van een paar decimeter, ten opzichte van het omringende land. De bekendste woonplaats in de rij is Ezinge geworden, om reden dat prof. Van Giffen er veel onderzoek heeft verricht. In de jaren '20 werd de wierde afgegraven, maar op een bepaald moment nam Van Giffen de afgraving zelf ter hand, en werd het dus een opgraving.

Als we het over wierden hebben, moet ik meteen nog een opmerking maken. Wierden of terpen zijn verhoogde woonplaatsen, maar zover was men in de 5e eeuw v.C. nog niet. Men bouwde z'n boerderij en oogstopslag op de natuurlijke ondergrond. Pas in de 4e eeuw v C ging men er toe over, en dat geldt in het hele Nederlandse en aangrenzende Duitse kustgebied, om het erf eerst eens

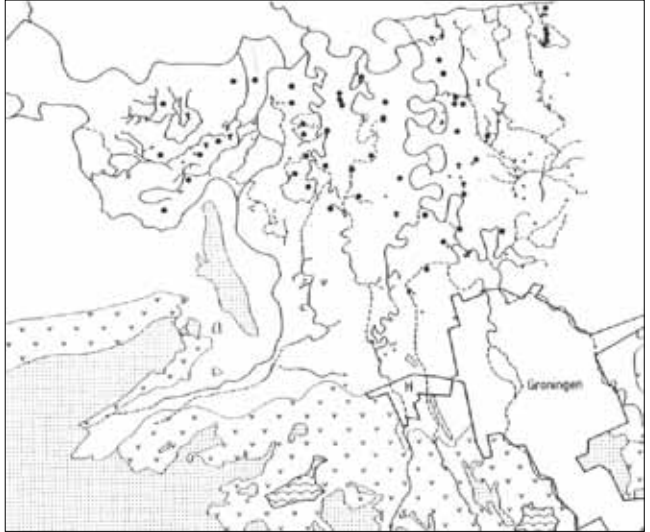
Dr. Annet Nieuwhof, prof. dr. Henry Groenendijk en vrijwilliger metaaldetectie Jan Tillema

een stuk te verhogen en vervolgens pas te bouwen. Voor de ophoging gebruikte men zoden, maar ook wel mest. Koemest was destijds niet die natte derrie die nu alom in weilanden en maïsvelden wordt geïnjecteerd, maar een vrij droge harde substantie, die in feite veel beter be-loopbaar was dan klei. Net als bij turf is uitdroging van mest nauwelijks omkeerbaar; het neemt weinig water meer op. Tijdens een opgraving in Englum, toen het overvloedig regende, werd dit verschil door de opgraver (Annet Nieuwhof) als zeer aangenaam ondervonden. Een bijzondere vondst, in het jaar 2000 n.C., was in Englum een ‘nest’ menschedels, gelegen onder een dikke ophogingslaag, bestaande uit mest.

Romeinse tijd (50 v.C. – ong. 400 n.C.)

De bewoning van het kleigebied dijde zich in een hoog tempo uit, van een paar woonplekken in de 5e en 4e eeuw, naar enige tientallen in de laatste paar eeuwen voor de jaartelling. Het hoogtepunt werd gevormd door de 1e eeuw AD.

Het overzicht van nederzettingen rond het begin van de jaartelling laat tientallen stippen zien, maar het aantal is aan de lage kant, ik denk dat er toen tussen Hunze en Lauwers misschien wel twee- tot driehonderd nederzettingen lagen, sommige zo groot als kleine dorpen, andere bestaande uit 1 of 2 boerderijen.

Bewonerskaart van Knol 1e eeuw

In het noorden lagen de wierden tot aan-, of misschien wel verder dan de huidige kustlijn. In het zuiden reikten ze bijna tot aan het veengebied. Ik wijs daarbij op locaties als Grijskerk (van Giffen) en Enumatil (Geert Venema).

Van de Romeinen werd hier in het noorden niet zoveel gemerkt, al trokken ze in het begin van de 1e eeuw hier wel een paar keer langs, zowel over land als over zee, o.a. tijdens:

- de veldtocht van Tiberius in de jaren 4-5 n.C. via Bentumersiel aan de Eems;
- de slag in het Teutoburgerwoud in 9 n.C., waarbij een vloot via het Flevomeer, Waddenzee en Noordzee de militaire expeditie logistiek ondersteunde;
- tijdens de Friese opstand in het jaar 28;
- in het jaar 47, toen veldheer Corbulo in Friesland opnieuw het Romeins gezag vestigde.

Van het laatste geven deze zilveren munten blijk (Zoutkamp).

De jongste vondst stamt uit het jaar 30 n.C.

Ezinge als wielvormige [radiare] nederzetting, 1e eeuw

20 munten gevonden bij Zoutkamp

zogenaamde Angelsaksen. Een deel ervan trok door naar Engeland, maar een deel bleef hier wonen. Hier ziet u wat van hun aardewerk, fraai afgewerkt en versierd.

Deze mensen bouwden geen nieuwe wierden, maar zochten de oude woonplekken, de hoogste wierden weer op. Die waren immers in de loop van de eeuwen toch al gauw 3-4 meter in de hoogte geschoten. Daar zat men dus mooi droog en op de flanken kon geakkerd worden. In het begin van de Vroege Middeleeuwen ging het in Middag-Humsterland misschien maar om 10-20 nederzettingen, maar in de loop van de volgende eeuwen zwol dat aantal weer flink aan, tot bijna het niveau van de Romeinse tijd.

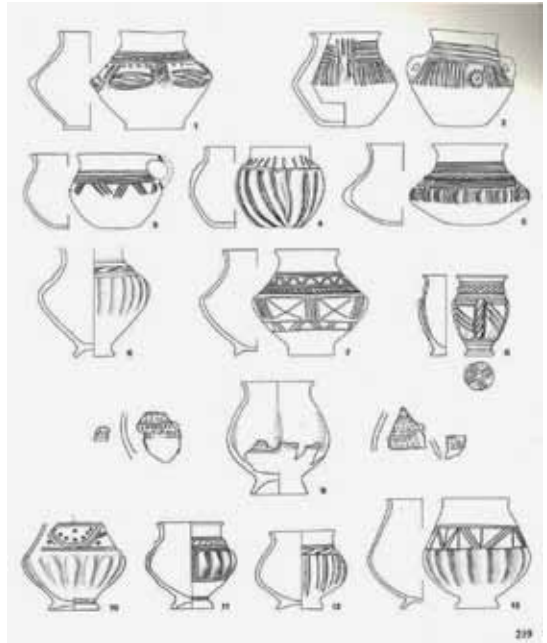
Vroege Middeleeuwen (500 – 1000 n.C.)

Nu weer terug naar het zandgebied. Maar eerst wil ik het achterland van het Westerkwartier noemen, namelijk de provincie Drenthe. Daar hadden de Volksverhuizingen gezorgd voor afname van de bevolking, maar vanaf de 6e eeuw groeide hier het aantal nederzettingen. Hetzelfde gold inmiddels ook voor de kweldergebieden. Waar moest deze bevolkingsaanwas naar toe?

Op een bepaald moment heeft men toen blijkbaar de blik verlegd naar de streken die onder het veen waren verdwenen, zoals bijvoorbeeld de zandrug Tolbert-Marum. De eerste groot-scheepse aanpak van de veengebieden, de ontginningen, wordt gewoonlijk pas in de 10e eeuw geplaatst, niet alleen hier maar ook in Friesland en Holland. Maar aan de periode van de grote veenontginningen is ongetwijfeld een fase voorafgegaan van kleinschalige ontveningen, het begaanbaar maken van wegen en dergelijke. Men koos overigens liever waterwegen dan zandpaden om veenstreken te ontginnen. Per schip was het gemakkelijker om ergens te komen.

Vermoedelijk was de activiteit van de zee, zeg maar de zeespiegelstijging, in deze tijd tamelijk gering. In het verdere verloop van de Romeinse tijd ontstonden echter problemen, door dezelfde stijging, maar wellicht nog meer door een minder goede afwatering.

In de 4e eeuw n.C. was er vrijwel geen nederzetting meer over! Het hele kustgebied, van Noord-Holland tot aan de Eems was min of meer leeg. Dat zal overigens niet alleen met het water te maken hebben gehad, maar ook met andere gebeurtenissen, zoals de ineenstorting van het Romeinse Rijk en, daarmee samenhangend, met de Volksverhuizingen (Saksen, Franken, Friezen, ...). Maar na 4-5 generaties klonken in de 5e eeuw weer mensenstemmen over de wijde klei! Het waren niet de nazaten van de oude bewoners, want die waren over alle windstreken verspreid geraakt. Het ging nu vooral om bewoners vanuit het Noordduitse kustgebied, de

Zo begint de rivierontginning van het Westerkwartier vanuit de Oude Riet! Vanuit een waterloop graaf je een paar sloten en wacht dan rustig af tot het veen indroogt.

Zo is het mogelijk ook bij Marum gegaan, via het Oude Diep. Ruim 50 jaar geleden werd er een urn aangetroffen bij dit water, nabij de Romaanse kerk. Een paar jaar geleden zijn de resten crematie uit de urn gedateerd tussen ca. 650 en 750 n.C.

Urn gevonden bij Marum

De vorm van Marum en omstreken, de bloksgewijze verkaveling, wijkt overigens duidelijk af van de latere veenontginningen, hetgeen kan duiden op een vroegere wijze van kolonisatie.

Een gevonden urn duidt erop dat er mensen hebben gewoond, maar in het geval van muntvondsten valt dat niet zo duidelijk te zeggen. De grootste vondst uit dezelfde periode is nog maar van een paar jaar geleden, in 2014, en wel uit de omgeving van Roden.

Topografische kaart Marum

De vindsters waren Niels Harbrink en Peter Warners, ook uit Roden. De schatvondst bestond uit 47 gouden munten uit de 6e eeuw, van Byzantijnse, Laat-Romeinse en van Merovingische herkomst. Een mirakel, want deze omgeving associeer je niet met grote rijkdom, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Fries-Groningse kustgebied uit de 6-7e eeuw.

Verder zijn muntvondsten bekend uit Nietap-Lindenstien, nl. 7e eeuwse sceatta's: Friese zilveren munten, die tussen circa 650 en 755 (koning Redbad!) in gebruik zijn geweest en die in Friesland, maar ook in Engeland en Jutland werden geslagen.

In 2014 vond Martin van den Bosch uit Marum twee zilveren muntfibula's en een bronzen Romeinse munt in een weiland aan de Jonkersvaart. (red.: zie 't Olde Guet nr. 25)

Zelfs uit Nuis zijn een paar muntjes bekend, maar die dateren al uit eind 9e eeuw. In dit geval zou de herkomst herleid kunnen doordat de vindplaats nabij een oude vroegmiddeleeuwse doorgaande route ligt.

Verder naar het noorden en noordwesten (Langewold) is over het Westerkwartier eigenlijk bitter weinig bekend. Er heeft geen onderzoek plaatsgevonden (evt. Stroobos) en vondsten zijn nauwelijks bekend. De oudste vondsten in het noordelijke gebied stammen uit Niekerk, uit de kerk zelf. Daar zijn wat scherven (knikwandpotten en vroege kogelpotten) uit de 8-9e eeuw gevonden. Maar de daaropvolgende vondsten dateren al gauw uit de 12-13e eeuw. Hier ligt nog een mooie taak voor amateurarcheologen!

Kustgebied Vroege Middeleeuwen

En dan het laatste bedrijf in het noordelijke deel van het Westerkwartier, het kustgebied. Zoals gezegd begonnen de grote veenontginningen pas in de 10e eeuw, maar was men hier en daar al veel langer bezig. Waarschijnlijk ook al in de Romeinse tijd. Het vervenen had als nadeel dat het bodempeil daalde ten opzichte van de zeespiegel en daarmee werden de veengebieden gevoeliger voor hoge vloed en overstromingen. En zo kwam het dat in een periode van stormen en hoogwater de rivieren Lauwers en Hunze en hun zijtakken veel dieper en schadelijker dan

Kaart van de kust 800 AD met veel wierden langs de kust

voorheen in het binnenland prikten en er grote stukken land werden weggeslagen. In het kustgebied was een belangrijke verandering het feit, dat de Hunze opeens zijn loop ging verleggen van een noordelijke naar een westelijke richting. De weg van de minste weerstand, omdat de noordelijke route verzandde. Het Oude Diep groef zich via de Oude Riet om de Gast van Noordhorn-Zuidhorn heen, zich onder Humsterland door. En zo kwam het, dat omstreeks de 9e eeuw Humsterland een eiland werd en het gebied Middag in een soort schiereiland veranderde.

Tot slot een beeld van de bewoning in de Vroege Middeleeuwen. Ik gebruik daarvoor een foto van een opgraving in Leens - dichterbij is er niets - , in de jaren '30. U ziet hier een doorsnede van de wierde en in feite de doorsnee van een soort meer-perioden-huis. U ziet de vloeren. De wanden bestonden uit kleizoden, die steeds weer als fundament werden hergebruikt voor een volgende bewoningsfase: steeds hoger en hoger.

In de 11e en 12e eeuw stopte de wierdenbouw. Er werden dijken aangelegd en daardoor kon men in principe gaan wonen waar men wilde. In de zandstreken zetten de veenontginningen zich o.a. vanuit de Oude Riet/Oude Diep zich voort (rivierontginning), en zo kwam het dat na de Vroege Middeleeuwen héél het Westerkwartier in redelijke mate bewoonbaar was geraakt en ook bewoonbaar bleef.

Doorsnede wierde Leens

Uitgekomen boeken ter gelegenheid van 75 jaar Vrijheid.

Ter gelegenheid van 75 jaar Vrijheid zijn twee prachtige boeken uitgekomen. Daar willen we u graag van in kennis stellen.

Het eerste boek is 'Vliegers op de vlucht', geschreven door Jan Slofstra en Jaap de Boer. De schrijvers hebben een uitgebreide studie gemaakt van de crash van de Seattle Sleeper, een Amerikaanse bommenwerper die neergestort is bij Haulerwijk.

De crash vond plaats op 26 november 1944 en heeft grote indruk gemaakt op de omwonenden. Bij sommigen van hen ligt het nog vers in het geheugen.

Ook de over de bijzondere lotgevallen van de vliegers wordt nog vaak gesproken.

Dit alles was aanleiding voor Jan Slofstra en Jaap de Boer om de geschiedenis van de Seattle Sleeper eens goed te bestuderen en er een boek over uit te geven.

Slofstra en de Boer hadden de overtuiging dat de crash niet een op zich zelf staand incident is geweest, maar een gebeurtenis is die meer betekenis krijgt wanneer ze geplaatst wordt in de bredere context van de luchtoorlog. Zij hebben ook gekeken naar de oorlogsgeschiedenis van de omgeving waar het toestel is neergestort.

De schrijvers hebben voorts onderzoek gedaan naar andere crashes in de omgeving, b.v. bij De Wilp en Noordwijk en zeker ook naar de pilotenhulp in het Zuidelijk Westerkwartier.

In de National Archives in Washington DC werden gegevens gevonden over deze hulp, o.a. een aantal schetsjes gemaakt door meester Zijp, die veel heeft gedaan voor de piloten die een ontsnappingsroute nodig hadden.

Jan Slofstra en Jaap de Boer raakten tijdens het onderzoek erg onder de indruk van de moed die veel mannen en vrouwen hebben getoond bij het helpen van onderduikers, Joden en de geallieerde piloten.

Het is een bijzonder boek geworden. De vele details geven een goed beeld over het oorlogsverloop in het grensgebied van Groningen, Friesland en Drenthe.

Er zijn natuurlijk ter gelegenheid van 75 jaar vrijheid meer boeken uitgegeven, maar dit boek in een prachtige uitgave. Er worden veel kaarten en foto's in weergegeven en het formaat met hard kaft ligt prettig in de hand.

Het boek is misschien iets aan de zware kant met zijn 287 pagina's, maar een uitgave als dit verdient alle ruimte.

Voor meer informatie: <http://haulerwijk.com/wp>

Om te bestellen: <https://haulerwijk.com/wp/uw-order>

Het tweede boek dat we onder uw aandacht willen brengen is de uitgave 'Kekerdom in bange dagen', samengesteld door Johan Bekhuis.

Indrukwekkende verhalen over bewoners van Kekerdom die tijdens de frontoorlog van september 1944 naar de schuilkelders vluchtten voor het oorlogsgeweld. Een maand later werden vaders en moeders, vaak met een stoet kinderen en soms hun bejaarde ouders, door de bezetters uit hun dorp verdreven.

Alleen wat men kon dragen mocht mee.

Onbekende gastgezinnen in vooral de Achterhoek en Noord Nederland vingden hen gastvrij op. De verhalen in het boek zijn verteld door de laatste Kekerdomse oorlogsgeneratie, ooggetuigen van het rampjaar 1944 voor Kekerdom.

Verschillende evacués zijn in onze omgeving gehuisvest geweest. Marum en De Wilp worden verschillende keren genoemd, maar ook in Boerakker en Noordwijk werden gezinnen ondergebracht.

Het is goed te lezen hoe gastvrij iedereen werd ontvangen, te meer daar er ook uit andere plaatsen veel evacués zijn geweest in onze dorpen. Men was helemaal afhankelijk van de medemenselijkheid van de gastgezinnen.

Veel evacués zijn in die tijd al hun bezittingen kwijtgeraakt en zijn na de oorlog met onvoorstelbare veerkracht opnieuw begonnen weer een bestaan op te bouwen.

Door alle persoonlijke verhalen is het een prachtig boek geworden. De uitgave heeft een vierkant model en heeft een slap kaft. Het bevat veel indrukwekkende vertellingen en de talrijke foto's geven een goede impressie weer van deze oorlogsperiode.

Ook dit boek is een aanrader en is bij de boekhandel in Marum verkrijgbaar.

Oproep foto's

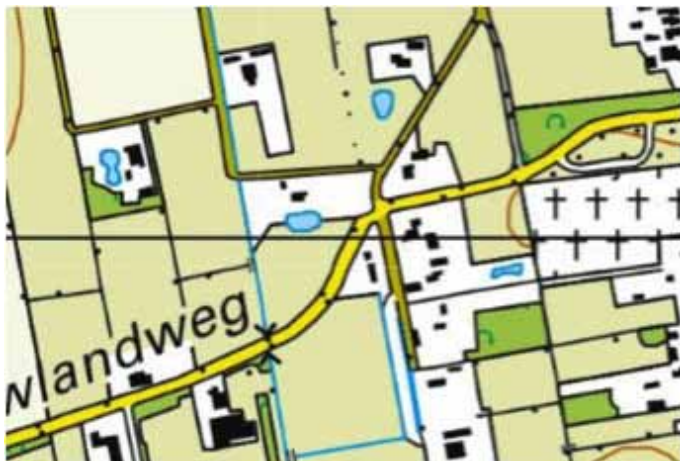

Janke Banda is bezig de bewoners van De Tippe in De Wilp en Bareveld vast te leggen. Daarvoor wil ze graag oude foto's van de woningen uit die omgeving. Koolsreed, de Achterwijkseweg, de Nieuwlandweg (voorheen Oude Leidijk) en Bareveld.

Heeft u materiaal voor Janke, neemt u dan contact met haar op:

Janke Banda, tel 0511 451674

Mailadres: jankebanda@hotmail.com

Bareveld 4. Een luchtfoto uit de vijftiger jaren van de twintigste eeuw.

't Olde Guet is een uitgave van de vereniging *Heemkundekring Vredewold-West* in Marum.

't **Olde Guet** betekent letterlijk: oude land of landerij.

In het jaar 1470 heeft het klooster Trimunt haar grondbezit in het kerspel Marum uitgebreid, door de verwerving van 'Tyarsema Olde Guet' gelegen tussen de Ae en de Haar.

't *Olde Guet* verschijnt minimaal 2x per jaar. De verkoopprijs voor een los nummer bedraagt € 7,50. U kunt lid worden van onze vereniging voor € 17,50 per jaar. U ontvangt dan 2x per jaar ons ledenblad 't Olde Guet en nieuwsbrieven, alsmede toegang tot lezingen, excursies, enzovoort. Leden die verder weg wonen en het ledenblad per post toegestuurd moeten krijgen betalen voor een lidmaatschap € 20,- Opgave bij de ledenadministratie of de secretaris.

Het lidmaatschap van de HVW loopt per kalenderjaar. Opzeggingen ontvangen door de ledenadministratie ná 1 januari, gaan dus pas het daarop volgende jaar in.

Bij de omslag

De afbeelding op de omslag is het schilderij dat de Marumse kunstenaar Tony Simon heeft gemaakt voor de raadzaal van het gemeentehuis van Marum. De acht personen op de voorgrond stellen de geschiedenis en de toekomst voor; daarnaast ook de integratie van de Molukse gemeenschap in Marum. De gebouwen op de achtergrond staan voor de acht dorpen die samen de gemeente vormen, v.l.n.r. Lucaswolde, Jonkersvaart, Noordwijk en Boerakker, Nuis, De Wilp, Niebert en Marum.

Doel van de vereniging *Heemkundekring Vredewold-West*:

De vereniging houdt zich actief bezig met het erfgoed van het eigen heem om het waardevolle uit de geschiedenis van de gemeente Marum te behouden en de belangstelling voor en kennis van onze leefgemeenschap in heden en verleden te vergroten.

Bestuursleden van de vereniging *Heemkundekring Vredewold-West*:

- Koos Vos, voorzitter
Willemstad 5, 9363 XE Marum. Tel. 0594-643543.
- Wim Alberda van Ekenstein, secretaris
Het Riet 2, 9363 KG Marum. Tel. 0594-642835.
- Wouter van Schaik, penningmeester
Westerweg 39, 9824 TE Noordwijk. Tel. 0594-659238
- Gonneke Teeuwen - Renssen, ledenadministratie
Hoornweg 62, 9363 EH Marum. Tel. 0594-642945
- Henk van der Wijk, beheerder website
Van Houtenwei 4, 9248 SC Siegerswoude. Tel. 06-52126859

Redactie:

Koos Vos en Cobi Olijve
Willemstad 5, 9363 XE Marum. Tel. 0594-643543

Redactiesecretariaat:

Willemstad 5, 9363 XE Marum. Tel. 0594-643543
ehkvos@gmail.com

Website: www.historischmarum.nl

Bankrekening: NL97 RABO 0330 7161 23 t n.v. Heemkundekring Vredewold-West

ISSN nummer: 1877-8968

Druk: Huisman Drukwerk Reclamegroep, Marum